चांदोबा

ऑगस्ट १९८०

प्रश्नोत्तर

पी. दुर्गाप्रसाद

प्र. : मन सर्वदा भूत व भविष्यकाळातील गोष्टींचाच विचार करते, त्यावेळी ते चालू काळातील गोष्टींचा विचार कां करीत नाही?

उ. : भूत व भविष्य यांची ओळख कोणालाही होऊ शकते, परंतु चालू काळाची व्याख्या करणे कठीण आहे. संदर्भानुसार त्याचे स्वरुप बदलते. 'हे वर्ष', 'हा दिवस' (आज) हे 'शताब्द' इत्यादी शब्दांचा आपण प्रयोग करतो, तेव्हां त्यांना आपण अनुक्रमे, 'एकवर्ष' 'एक दिवस' आणि 'एक शताब्द' यांना चालू काळ म्हणजे वर्तमानच मानतो. तसेच आपण जेव्हा 'आधुनिक युगात' शब्दाचा प्रयोग करतो तेव्हां ते युग भूतकाळ नसते किंवा भविष्य काळही नसते म्हणजे ते युग चालू काळ म्हणजे वर्तमानच असते.

मनोवैज्ञानिक दृष्टध्या विचार केला तर आपल्याला शंका येते की चालू किंवा वर्तमान असा काही असतोच का? क्षणाक्षणाला वर्तमान भूतकाळात जात असतो आणि भविष्यकाळ वर्तमानकाळात येत असतो कोणत्याही एका विशिष्ट क्षणाला थांबवून धरुन हा 'वर्तमान' काळ असे सांगता येत नाही. म्हणुन आपले लक्ष जेव्हां विशिष्ट कालावधीवर असते तेव्हां पुरता तो वर्तमान असतो. आपल्या मनाला विशिष्ट कालावधीत जो अनुभव येतो त्याला आपण वर्तमान मानू या. अनुभव पूर्ण होतांच तो भूतकाळात प्रवेश करतो. उदाहरणार्थ आपण एखादी गोष्ट वाचतो किंवा नाटक पाहातो किंवा गाणे ऐकतो ते 'हां हां' म्हणता वर्तमानकाळातून भूतकाळात जाते.

मनाला हा जो अनुभव होतो ज्ञानेंद्रियांद्वारा आणि कार्मेंद्रियांद्वारा होतो. हा अनुभव भूत किंवा भविष्य काळात प्राप्त होणे शक्य नाही. वास्तव आपले सर्व अनुभव वर्तमानकाळातच असतात. मन सर्वदा अनुभवांचाच विचार करते म्हणून जो अनुभव प्राप्त केला जातो त्याची प्राप्ती होते वेळी त्याच्या संबंधी विचार करणे शक्य नसते. उदाहरणार्थ एखाद्या गाण्यात आपल्याला एखादी गोष्ट आवडली, सिनेमात कोणाच्या अभिनयात दोष नजरेस आला, किंवा एखाद्या कवितेतला विशिष्ट श्लेष असलेला शब्द आवडला तर ते अनुभव झाल्यानंतरच आपल्याला कळते. आता भविष्य काळाची गोष्ट निराळी आहे. भूतकाळासारखी नाही, कारण भविष्यकाळातल्या गोष्टी काल्पनिकच असतात. कल्पनासुद्धा पूर्वीच्या अनुभवांवरच आधारलेल्या असतात. अनुभवाशिवाय विचार करणेच शक्य नाही.

अघटित अनपेक्षित

[८४]

मांजरामुळे गिधाडाला मरण कसे आले ही गोष्ट सांगून कावळा हरणाला म्हणाला–"म्हणून जात, कुळगोत्र व स्वभाववृत्ती कळल्याशिवाय अनोळखी व्यक्तीस जवळ करणे धोक्याचे असते."

ते ऐकून कोल्हा संतापला. तो खवळून जाऊन म्हणाला–"बरं तर तू हे सांग, सर्वांत प्रथम तुझी व हरणाची मैत्री झाली तेव्हां तुला हरणाचे कुळगोत्र व स्वभावाची माहिती होती वाटते? तरी तुमचे दोघांचे परस्परांवरचे प्रेम नित्य वाढतच गेले आहे. म्हणून मी म्हणतो तू संकुचित वृत्तीचा आहेस. अशाच माणसांच्या मनांत असल्या गोष्टींची शंकाकुशंका येत राहाते. 'हा माझा हा परका' हा कोतेपणा आहे. जेथे विद्वान पंडित नसतात तेथे मूर्खांचीच वाखाणणी होते. जेथे मोठमोठे वृक्ष नसतात तेथेच एरंडालाच वृक्ष म्हणतात (निरस्त पादपे देशो एरंडोपि द्रुमायते). परंतु जे जात्याच थोर मनाचे आहेत त्यांना सर्व 'विश्वचि माझे घर' वाटते. तेव्हां लक्षात ठेव, तू जसा या हरणाचा मित्र झालास तसाच आजपासून मी हरणाचा मित्र झालो आहे."

हरण दोघांना शांत करीत म्हणाले–"तुम्ही दोघं उगीच कशाला भांडतां आहां? आपण सर्व मिळून एकत्र सुखासमाधानाने राहू या. जन्मताच कोणी कोणाचा मित्र नसतो आणि शत्रूही नसतो!"

"ठीक, तर तू म्हणतोस तसेच राहू या!" कावळा म्हणाला आणि ते तिघे त्या दिवसापासून एकत्र राहू लागले.

एके दिवशी कोल्हा हरणाला एकटा बसलेला पाहून म्हणाला–"मित्रा, या

जंगलाच्या एका कोपऱ्यात पीक कापायला तयार असलेले एक शेत आहे. मी दाखवितो तुला ते शेत!" हरण कोल्ह्याच्या बरोबर त्या शेतात गेले. त्या दिवसापासून हरण दररोज त्या शेतात चरायला जाऊ लागले. शेताच्या मालकाने हरणाला धरण्यासाठी शेतात एक जाळे टाकून ठेवले. हरण त्या जाळ्यात सापडले.

"या संकटातून आपल्याला मित्राशिवाय आणखी कोण वांचविणार?" हरणाला वाटले.

इतक्यात कोल्हा त्या बाजूला आला. हरणाला जाळ्यात सापडलेले पाहून तो विचार करू लागला–"छान डाव साधला. शेतकरी याला ठार करून याचे कातडे काढून घेईल व आपल्याला याचे पोटभर मांस खायला मिळेल."

कोल्ह्याला पाहून हरणाला आनंद झाला व ते म्हणाले–"मित्रा, तू आपल्या अणकुचीदार सुळ्यांनी हे जाळं तोडून मला सोडव. संकटसमयी मित्राची युद्धसमयीं योद्धयाची, कर्ज परत करते वेळी विश्वासपात्रतेची, दारिद्र्यात पत्नीची आणि दु:खात बंधुमित्राची पारख होते. दुष्काळात, अराजक असेल तेव्हां आणि राजदरबारी आणि स्मशानात जो बरोबर राहतो तोच खरा मित्र किंवा बांधव होय! (राजद्वारे स्मशानेच य: गच्छति स बांधव:)."

कोल्ह्याने जाळ्याकडे पाहिले आणि विचार केला–"या जाळ्याचे धागे बळकट आहेत. हरण निसटून जाणे शक्य नाही." नंतर हरणाला म्हणाला–"मित्रा, हे जाळे आंतड्यांच्या धाग्याचे आहे. आज आहे रविवार. अशा पवित्र दिवशी प्राण्यांच्या शिरा आंतड्यांनी विणलेले हे जाळे कसे रे तोडायचे? सर्व जगाला प्रकाश व सभ्यता देणाऱ्या सूर्याच्या नावाने हा पवित्र दिवस ओळखला जातो. फक्त आज मी तुझ्या इच्छेप्रमाणे काही करू शकणार नाही. म्हणून तू अन्यथा मानू नकोस. उद्यांस काळी येऊन मी तुझ्या इच्छेप्रमाणे जाळे तोडून तुला सोडवीन." असे सांगून कोल्हा एका झाडीत शिरून लपून बसला. शेताचा मालक केव्हां येतो आणि हरणाला मारून त्याचे कांतडे केव्हां काढून घेतो हे पहात कोल्हा टपून बसला.

संध्याकाळपर्यंत हरण परतलं नाही तेव्हां कावळ्याने त्याचा शोध काढायला सुरवात केली. संध्याकाळी त्याला जाळ्यात सापडलेले हरण दिसले.

कावळ्याने विचारले–"मित्रा, हे काय रे?"

"मी तुझा सल्ला ऐकला नाही, त्याचं फळ भोगतो आहे! हितैषी मित्राचा सल्ला जो मानीत नाही त्याला दु:ख सहन करावे लागते. त्याची दशा पाहून शत्रूला आनंद होतो." हरण म्हणाले.

कावळ्याने विचारले–"तो मित्रद्रोही कोठे आहे?"

"माझं मांस मिळेल या आशेने झाडीत लपून बसला आहे!" हरण म्हणाले.

"मी तुला पहिल्यानेच बजावून सांगितले होते की दुष्ट लोकांवर विश्वास करू नये. सज्जनांना दुष्ट लोकांमुळे कष्ट सहन करावे लागतात. समोर गोड बोलून आडून आपल्या पायाखालाची जमीन खणणारे 'पयोमुख विषकुंभ' असतात. तोंडाजवळ दूध दिसते, परंतु असते कासंडी विषाचीच." असे म्हणत कावळ्याने दीर्घश्वास सोडला व म्हणाला–"दुष्ट कोल्ह्या! तू हे नीच काम करायचे ठरविले आहेस का? तुझ्या वर भरंवसा ठेवून की तू संकटसमयी मदत करशील तू मित्रांशी दगा केलास तर तुझी कीर्ती वाढेल का? हे भूमाते तू अशा विश्वास घातक्यांचे ओझे किती दिवस वाहणार? दुष्टांशी मैत्री कधी करू नये. विश्वासघातकी मित्र कोळशा-सारखा आहे. जळत असतांना हात भाजतो व थंड असतांना हात काळा करतो. परंतु कोल्ह्याची नुसती निंदा करून तरी काय उपयोग? दुष्ट माणूस पहिल्याने पाय धरतो नंतर गोडगोड बोलून गळा कापतो. त्याच्या जिभेवर अमृत असते, पण पोटात विष असते. मित्रा, ऐक! उजाडतांच शेतकरी येईल. मी तुझे रक्षण करू शकणार नाही. परंतु शेतकऱ्याला दुरून येताना पाहून तुला सावध करण्यासाठी ओरडेन. तू मेल्या-सारखा पडून रहा. मी पुन्हा ओरडलो की ताडदिशी उठून पळ काढ."

उजाडताच शेतकरी आपला सोटा घेऊन आला. त्याला दुरूनच पाहून कावळा ओरडू लागला. हरण मेल्याचे सोंग करून पडून राहिले. शेतकरी म्हणाला–"बरं झालं, तू तर स्वतःच मरून पडलं आहेस!" असे म्हणत शेतकरी जाळे गुंडाळू लागला. हरण जाळ्या बाहेर आल्याचे दिसतांच कावळा ओरडला हरणाने उठून धूम ठोकली. ते कोल्हा होता त्याच झाडीत पळाले. शेत-कऱ्याने चिडून हरणावर आपला सोटा फेकला. सोटा हरणाला तर लागला नाहीच. कोल्ह्याला लागला व तो तत्काळ जागच्या जागी मरण पावला.

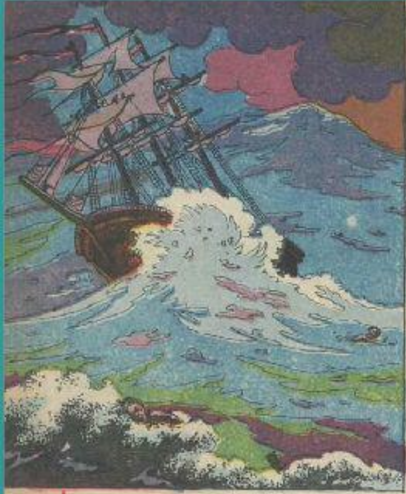
[२]

[कुंडलिनी द्वीपाचा राजा कीर्तीच्या भुकेने कर कमी करू लागला आणि त्याने कर इतके कमी केले की राज्याचा खजिनाच रिकामा होऊ लागला. सेनापतीच्या सल्लयाप्रमाणे इतर राज्यांवर स्वाऱ्या करून धन लुटून आणण्याच्या हेतूने आरमार निघाले. त्याच वेळी दक्षिण दिशेला आकाशात एक धूमकेतू दिसला. पुढे…]

कुंडलिनी द्वीपावरचे सैन्य जहाजात बसून निघाले आणि खोल समुद्रात पोचले. त्यावेळी समुद्र शांत गंभीर होता आणि वारासुद्धा अनुकूलच होता.

सैनिकांना मोहिमेवर निघाल्याचा आनंद व उत्साह वाटत होता. परंतु सेना-पती समरसेन मात्र आपल्या जहाजात चिंतित बसल्यासारखा दिसत होता. तो एका उंच जागी बसून आकाशाकडे व समुद्राकडे पहात होता. त्याची नजर दक्षिणे-कडील आकाशात चमकत असलेल्या शेंडे-नक्षत्रावर खिळलेली होती.

समरसेन शेंडेनक्षत्राकडे पहात असतांनाच आकाशात काळे ढग घोंघावत होते आणि पापण्या लवण्याच्या आत शेंडेनक्षत्र त्यांच्या आड झांकले गेले. चहूकडे अंधार पसरू लागला. समुद्र उसळू लागला आणि लाटांचे तांडव नृत्य पाहून सैनिकांना कांपरे भरले.

समरसेन मात्र निश्चेष्टपणे ते भयंकर दृश्य पहात बसला होता. तितक्यात जहाजाचा कप्तान जवळ येऊन म्हणाला– "सेनापती आपले सैनिक घाबरून गेले आहेत. त्यांच्यापैकी काहीजण 'किनाऱ्या-कडे परतू या!' असेही म्हणत आहेत."

समरसेन बसल्या जागेवरून उठला व त्याने एकदां पुन्हा आकाशाकडे व ढगांच्या गडगडाटाकडे आणि पर्वताकृती लाटांकडे पाहिले. नंतर कप्तानाकडे वळून म्हणाला– "कुंडलिनी देवीची करुणा असेल तर सर्व काही थोडयाच वेळाने स्थिरस्थावर होईल. तुम्ही जाऊन सैनिकांना समजावून सांगा की त्यांचे नेतृत्व करणाऱ्या सेनापतीला कधी पराभव मिळालेला नाही. सैनिकांना भिण्याचे काहीच कारण नाही."

त्यानंतर पाव तास उलटला तरी वाता-वरणात काही बदल झाला नाही. समुद्राच्या लाटा आणखी मोठमोठ्या होत होत्या आणि समुद्र घुसळून निघत होता. सर्व आकाश काळ्या ढगांनी व्याप्त झाले होते आणि आतां तर तुफानी वारेसुद्धा सुरू झाले.

सैनिकांच्या छातीत धडधड होऊ लागली. तुफानी वाऱ्यामुळे सर्व जहाजे दिशाभूल झाल्यासारखी वाट फुटेल तिकडे वाहू लागली. अशा परिस्थितीत सर्व सैनिक जहाजात जी जागा स्वरक्षणास प्रत्येकास सोयीची वाटली त्या जागी उभे राहून देवाचा धावा करू लागले.

रात्र वाढत गेली तसातसा तुफानी वारा वाढतच गेला. खलाशी व तांडेल कोणालाही जहाजाला आवरणे शक्य नव्हते आणि जहाजे एकमेकावर आदळू लागली. पाहतांपाहतां कित्येक जहाजांचा चक्काचूर झाला. समरसेन ज्या जहाजावर होते ते एक जहाज मोठे होते व बळकटही होते. तेवढे एकच लाटांवर तरंगत राहिले व फुटले नाही. किती जहाजे बुडाली, किती सैनिक बुडाले व किती किनाऱ्यावर वाहून गेले, कळणे शक्यच नव्हते. सूर्योदयापूर्वी

ते कळायला काही मार्ग नव्हता. समरसेन त्याच्या जहाजातल्या कुंडलिनी देवीच्या मूर्तीसमोर गुढगे टेकून देवीचा धावा करीत होता.

त्यानंतर बऱ्याच वेळाने सूर्योदय झाला. अकस्मात सुरू झालेले तुफान हळूहळू ओसरू लागले. काळे ढग कमीकमी होत शेवटी पार नाहीसे झाले. समरसेन देवीच्या मूर्तीसमोर तसाच बसलेला होता. जहाजा-तले सैनिक धावत त्याच्याकडे आले व म्हणाले–"सेनापती, तुफान शांत झाले आहे. एकदा आपण खाली येऊन पुढे काय करायचे आज्ञा केलीत तर बरे होईल."

समरसेनाला डोक्यावरचे ओझे उतरल्या-सारखे वाटले. तो देवीच्या समोरून उठून उभा राहिला आणि त्याने चहूकडे नजर फिरवून एकदा पाहिले. अर्ध्याहून अधिक जहाजे व गलबते पाण्यात बुडून गेली होती. उरलेली दूरवर पसरली होती.

अर्ध्याहून अधिक सैनिकांना जलसमाधी मिळाली होती, ही गोष्ट कळायला समर-सेनाला वेळ लागला नाही. जी जहाजे बुडाली नव्हती त्यांना एकत्र करणे हे पहिले कर्तव्य आहे असा विचार करून त्याने आपल्या जहाजाचा नांगर टाकविला. लहानलहान पडावातून सैनिकांना पाठवून दूरदूर विखुर-

लेल्या जहाजांना एकत्र व्हायला निरोप पाठविला. थोडयाच वेळाने सर्व जहाजे सेनापतीच्या युद्ध नौकेजवळ येऊन पोचली. सैनिक समरसेनासमोर माना खाली करून उभे राहिले. त्यांच्यापैकी प्रत्येकाचे रात्रीच्या तुफानामुळे हाल झाले होते आणि देवाच्या कृपेनेच प्राण वांचले होते.

सैनिकांची तोंडे पाहूनच परिस्थिती किती भयंकर आहे याची कल्पना समर-सेनाला झाली. रात्रीच्या अनुभवामुळे समुद्राच्या नावानेच सैनिकांच्या अंगावर शहारे उभे रहात होते. म्हणून आणखी काही काळ समुद्रावरच घालवावे लागणार हा विचारच सैनिकांच्या मनाला शिवत

नव्हता. समरसेनाने सैनिकांपैकी एकाला हाक मारून शिडाच्या दांडीवर चढून कोठे जमीन दिसते का पाहून सांगायला सांगितले.

त्याप्रमाणे तो सैनिक शिडाच्या दांडीवर चढून गेला. सर्वांचे डोळे त्याच्यावर होते. त्या सैनिकाने चहूकडे लक्षपूर्वक दूरवर नजर जात होती तेथेपर्यंत पाहिले व म्हणाला–"जवळपास कोठेही जमीन दिसत नाही. परंतु पूर्वेकडे पुष्कळ दूर पक्षी उडत असल्यासारखे वाटत आहे."

ते ऐकतांच समरसेनाने जयघोष केला–"कुंडलिनी महादेवी की जय!" त्याच्या पाठोपाठ सर्व सैनिकांनीसुद्धा कुंडलिनी महादेवीचा जयघोष केला.

सेनापतीच्या आज्ञेप्रमाणे पक्षी उडतांना दिसले त्या दिशेला सर्व युद्धनौका निघाल्या. शिडाच्या दांडीवर चढलेला सैनिक दांडीच्या टोकालाच बसून राहिला व युद्धनौकांना वाट दाखवू लागला. काही वेळाने दुपार झाली आणि सूर्य पश्चिमेकडे उतरू लागला. परंतु जमिनीचे चिन्हच कोठे दिसत नव्हते. म्हणून सैनिकांच्या मनांत निराशा वाढू लागल्यासारखे झाले. सैनिकांपैकी एकजण म्हणाला–"सूर्यास्ताची वेळ होऊ लागली आहे! आतां काळोख पडू लागायला कितीसा वेळ लागणार?" सर्व सैनिकांत घबराट वाढू लागली. 'या महासागरांच्या अगदी मधोमध आपण सांपडलो आहो आणि दैव आणखी कायकाय दाखविणार आहे कोण जाणे', प्रत्येकाच्या मनात हाच एक विचार होता.

इतक्यात शिडाच्या दांडीवरचा सैनिक मोठ्याने ओरडून म्हणाला–"ती पहा, जमीन, जमीन! अगदी जवळच दिसते आहे!" ते ऐकून सैनिकांना जो आनंद झाला तो एवढा तेवढा नव्हता.

सर्व युद्धनौका जमीन दिसली त्या बाजूला वेगाने जात होत्या. त्या वेळी सूर्यास्त झाला. काही वेळाने सर्व युद्धनौका कोणत्यातरी जमिनीच्या तुकड्याला जाऊन टेकल्या. थोडे लक्षपूर्वक पाहिल्यावर कळले की एक बेट होते. जहाजांतून उड्या टाकून जमिनीवर पाऊल टाकण्याची प्रत्येक सैनिकाला घाई झाली होती. परंतु समरसेनाने आज्ञा केली–"माझ्या आज्ञेशिवाय कोणी जमिनीवर उतरू नये!"

ते ज्या जागी पोचले होते ते समुद्रातले एक फार भयंकर असे मोठे द्वीप होते. त्या बेटावरचे डोंगर समुद्रात दूरवर शिरल्यासारखे दिसत होते. त्या डोंगरावर मोठमोठी उंच झाडे होती आणि झाडीत निरनिराळ्या प्रकारची रानटी जनावरे होती. म्हणून अशा बेटावर पाऊल

टाकणे धोक्याचेआहे असे समरसेनाला वाटले.

त्याने आपल्या सैन्याचे दोन भाग केले आणि काही निवडक सैनिकांनाच बेटावर पाठवून सर्व माहिती काढून यायला पाठवायचे ठरविले. त्यांनी परिस्थितीचा अभ्यास करून परत येऊन सांगितल्यावर इतरांनी पुढले पाऊल टाकणे श्रेयस्कर होईल, असे साहजिकच त्याला वाटले.

तरमग बेटावर जाऊन बारकाईने सर्व गोष्टींची चवकशी करून येण्यालायक कोण कोण सैनिक आहेत? अशा अनोळखी प्रदेशात जाऊन प्रसंगानुसार वागणे म्हणजे सोपी गोष्ट नव्हती. साहसी, शूर आणि

हुशार व्यक्तीच ही कामगिरी चोख बजावतील.

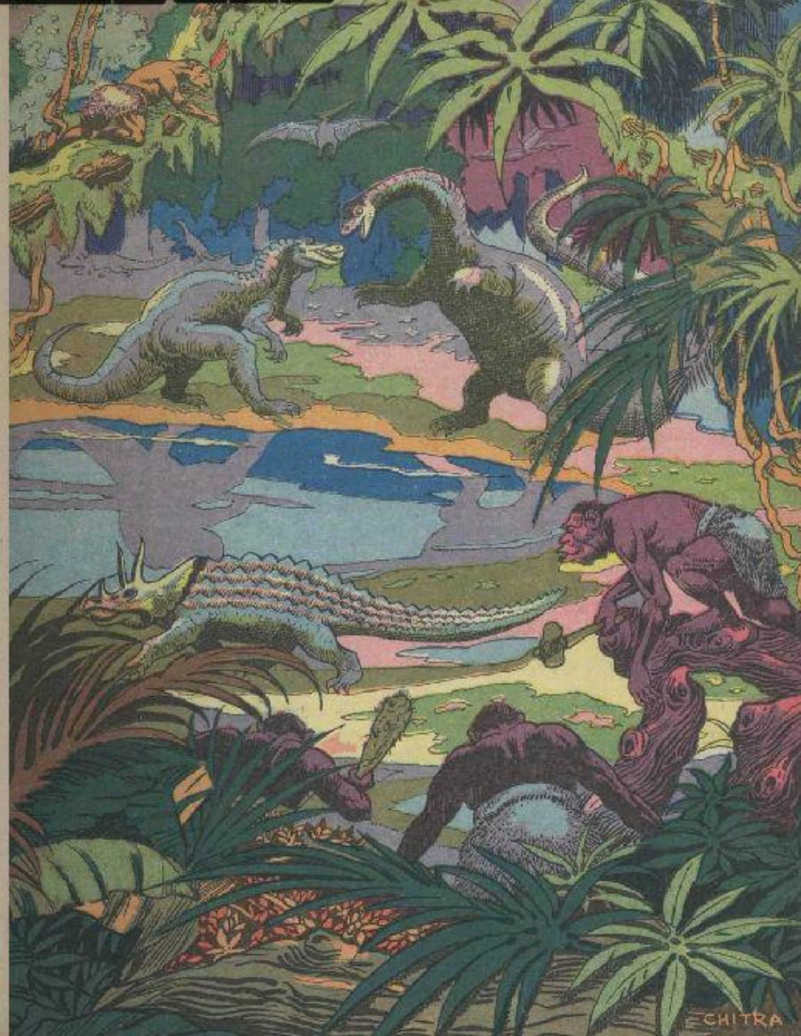
बराच विचार केल्यावर समरसेनाला स्वतःच जाणे सर्व प्रकारे श्रेयस्कर वाटले. त्याने आपल्या सैन्यातल्या फक्त सहा जणांना निवडले. हे सहाजण त्याच्याबरोबर अनेक युद्धांत गेले होते व त्यांच्या शौर्य साहसाची समरसेनाला पूर्ण कल्पना होती. म्हणून त्या सहा जणांना एका लहान पडावात बसवून समरसेन त्या नव्या बेटाच्या दिशेने निघाला. थोड्याच वेळात तो प्जव बेटाला जाऊन लागला.

किनाऱ्याचा प्रदेश अगदी निर्जन होता. तेथे मनुष्यवस्ती असल्याचे एकही चिन्ह दिसत नव्हते. तरी समरसेन निर्भयपणे तलवार उपसून बेटावर उतरला व पुढे निघाला. त्याच्या पाठोपाठ ते सहा सैनिकही निघाले. मनुष्य दिसत नसले तरी ते झाडावर किंवा झाडाझुडकाआड लपून तीरकमानीचा उपयोग करतील ही भीती होतीच!

त्याच विचारात गढून गेलेल्या समरसेनाला एकाएकी धडकी भरेल इतकी एक भयंकर गर्जना ऐकू आली. त्या पाठोपाठ एक सैनिक म्हणाला—"सेनापती! ही गर्जना कोणत्यातरी प्राण्याचीच वाटत आहे, परंतु अगदी विकृत व भयंकर आवाज आहे हा! असली गर्जना मी आयुष्यभरात कधी ऐकली नाही!" त्याच्या सर्वांगाला कांपरे भरले होते.

इतर सैनिकांच्या सर्वांगाला घाम सुटला होता. समरसेनाने सर्वांना धीर दिला आणि पुढे निघाला तेव्हां सर्व त्याच्या पाठोपाठ निघाले. काही वेळ चालत राहिल्यावर ते एका दाट झाडीत आले. त्या झाडीच्या जवळच एक सरोवर होते. त्याच्या समोर त्यांनी जे दृश्य पाहिले ते पाहून सर्व निश्चेष्ट जागच्या जागी थबकले. पाऊल पुढे टाकण्याचे धाडसच झाले नाही.

सरोवराच्या काठावर दोन भयंकर व विचित्र प्राण्यांचे द्वंद्व चालू होते.. काही

अंतरावर झाडाखाली उभे राहून इतर काही प्राणी ते दृश्य पहात उभे होते. जवळच झाडावर बसून वनमाणसे भयभीत नजरेने ते द्वंद्व पहात होती व आपसात काही खुणा करून परस्परांशी काही बोलतही होती. त्यांच्या हातात दगडाची काही हत्यारे सुद्धा होती.

समरसेन ते दृश्य आपल्या अनुयायांना दाखवून म्हणाला–"खरोखरच ही जनावरे विचित्रच दिसत आहेत. झाडावर दिसत आहेत ती माणसे नव्हेत आणि माकडेही नव्हेत. पाषाणयुगातली माणसे आपण या युगात पहात आहो. ही द्वंद्व करणारी जनावरे लक्षावधी वर्षांपूर्वीची जनावरे आहेत."

सैनिकांना काय बोलावे हेच सुचेना. अशा या भयंकर बेटावर लुटून नेण्यासारखं धन ते काय मिळणार? सर्वांच्या मनात हाच एक प्रश्न होता.

समरसेनाच्या मनातही तीच शंका होती. कुंडलिनी द्वीपावरच्या राज्याचा जो रिकामा खजिना होता तो भरून काढण्याच्या विचाराने व ती हामी देऊन तो मोहिमेवर निघाला होता. परंतु नशिबाने पाठ फिरविली आणि एकाएकी तुफान आले आणि त्यांच्यावर केवढे मोठे संकट आले. आतां येऊन पोचले ते अशा एका भयंकर द्वीपावर. तरमग पुढे काय करायचे?

समरसेनाच्या मनात हे विचार चालू असतां सरोवराच्या काठावर त्या भयंकर प्राण्यांचे परस्परांशी द्वंद्व आणखी भयंकर स्वरूप धारण करू लागले. त्यांच्या भयंकर गर्जना ऐकून दुरून पहात असलेले हत्ती सुद्धा भिऊन दूर पळाले. त्या वेळी हत्तीच्या कळपातून दूर झालेला एक बंडखोर हत्ती झाडाच्या आडून पळत समरसेन व सैनिक होते त्याच बाजूला येऊ लागला.

समरसेनाने आपल्या वेळ न घालविता अनुयायांना सावध केले आणि जवळच्या एका झाडावर चढू लागला. तितक्यांत दोन सिंह गर्जना करीत त्या हत्तीवर उडी मारून चढले.

(क्रमश:)

वात्सल्य

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही· तो झाडाजवळ गेला प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मौन होऊन स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हा प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा, मला वाटत होते की राजाला राजनीतीसमोर इतर नीतीच्या गोष्टी क्षुल्लक वाटतात. परंतु राजनैतिक दृष्टीने भयंकर प्रसंग ओढवला असतानाही काही राजे वात्सल्याला बळी पडतात. त्याचे उदाहरण म्हणजे रविवर्म्याची वागणूक. मी त्याची गोष्ट तुला सांगतो." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

रविवर्मा नावाचा राजा एक शूर पराक्रमी राजा होता. त्याने विजयशेखर नावाच्या राजाला युद्ध करून जिंकले आणि त्याचे राज्य काबीज केले. त्या युद्धात विजयशेखर असामान्य शौर्य व पराक्रम

दाखवून धरातीर्थी पडला. ती बातमी कळतांच त्याची राणी जी नुकतीच बाळंतीण झाली होती ती शोकवार्ता ऐकून त्या धक्क्याने ती तत्काळ मरण पावली. तिचा मुलगा म्हणजे विजयशेखरच्या गादीचा वारस एक लहान अर्भक होता, तो अनाथ झाला. परंतु रविवर्म्याला कोणी मूलबाळ नव्हते. म्हणून त्याने त्या मुलाचे नाव विजयवर्मा म्हणून ठेवले आणि स्वतःच्या मुलासारखे त्याला वाढविले.

त्या नंतर थोड्याच दिवसांनी रविवर्म्याला एक मुलगी झाली. तरी रविवर्म्याचे विजयवर्म्यावरचे प्रेम व वात्सल्य थोडे देखील कमी झाले नाही. काही लोकांना वाटले की तो मुलगा आता अनाथ होणार. परंतु ते खोटे ठरले. रविवर्म्याने विजयवर्म्याला आपल्या स्वतःच्या मुली इतक्याच प्रेमाने व वात्सल्याने वाढविले.

रविवर्म्याची मुलगी वयात आली व तिच्या स्वयंवरासाठी राजाने दवंडी पिटविली की जांवयाला अर्धे राज्य दिले जाईल.

ते कळल्यावर विजयवर्म्याला कोणत्याही प्रकारचे दुःख किंवा मानसिक कष्ट झाला नाही. परंतु सेनापती पदावर नुकतीच नेमणूक झालेल्या भूपतीला मात्र फार राग आला. त्याने विजयवर्म्याशी मैत्री वाढविली आणि त्याचा एक हितैषी असल्याचे सोंग करून राजाच्या विरुद्ध अनेक गोष्टी सांगून त्याचे कान भरू लागला.

एकदा भूपती विजयवर्म्याला म्हणाला– "राजाने किती प्रेमाचे आणि वात्सल्याचे सोंग केले तरी तू त्याने पाळलेला एक मुलगाच तर आहेस! ते तुझे खरे वडील असते तर तुला जे राज्य हक्काने मिळायला हवे. त्यातले अर्धे राज्य कधी आपल्या जावयाला द्यायला राजा तयार झाला असता का? वास्तविक हे तुझ्या वडिलांचे आहे. म्हणून तुलाच सर्व राज्य मिळायला हवे. तू थोडे धाडस व धैर्य दाखविलेस तर सर्व राज्य तुलाच मिळेल. त्यासाठी सर्व मदत करायला मी तयार आहे."

तेव्हां विजयवर्मा भूपतीला म्हणाला– "राजाला जर हे कळले की आपण त्याच्या विरुद्ध एक कट करीत आहो तर तो कट मोडून तर काढीलच व त्याच बरोबर आपणांला मृत्युदंड देईल."

"तुला त्यासाठी भिण्याचे मुळीच कारण नाही. आपला कट राजाला कळणार ह्याची नुसती कुणकुण आपल्याला लागली की लगेच आपण चोरवाटेने शेजारचा राजा नरसिंह याच्याकडे जाऊ. त्याच्या मदतीने आपण सहजी राजवाडा काबीज करू."

त्या दिवशी संध्याकाळी राजा रविवर्मा राजोद्यानात विहार करीत एक कबूतर त्याच्या खांद्यावर येऊन बसले. कबूतराच्या चोंचीतल्या चिट्ठीत मजकूर होता तो असा–"आज रात्री महाराजांच्या वधासाठी कट झालेला आहे. विजयवर्मा राज्य

काबीज करण्यासाठी भूपतीशी संगनमत करून कट करीत आहे. म्हणून महाराजांनी सावध असावे!"

राजा रविवर्मा तत्काळ अंतःपुरात परतला व त्याने पाहारेकऱ्यांना सावध केले. राजाचा वध करण्यासाठी नेमलेला मारेकरी कैद झाला. भूपती व विजय-वर्म्याने राजाचा वध करण्यासाठी त्याला नेमले असल्याचे त्याने कबूल केले.

त्या दिवशी रात्री भूपती विजयवर्म्या-बरोबर होता, ही बातमी तर कळली. परंतु दोघे राजवाड्यात कोठेही नव्हते. त्याच बरोबर या गोष्टीचा पुरावाही मिळाला की दोघे चोर वाटेने पळून गेले होते. ज्या भुयाराच्या वाटेने दोघे पळून गेले होते त्याचे दुसरे दार जंगलातल्या देवळात मूर्तीच्या पाठीमागे निघत होते. म्हणून देवळाच्या चहूकडच्या झाडीत काही सैनिकांना गुप्तपणे ठेवण्यात आले.

त्याच वाटेने विजयवर्मा व भूपती दोघे नरसिंहच्या राज्यात गेले होते. भूपतीने नरसिंहला समजावून सांगितले की विजय-वर्मा अंतःपुरात बंडखोर म्हणून राहिला तर नरसिंहाचे नुकसानच होईल. म्हणून त्याला कैद करणे योग्य होईल. नरसिंहने त्या प्रमाणे विजयवर्म्याला कैद केले.

त्यानंतर भूपती नरसिंह व पन्नास निवडक सैनिक घेऊन चोरवाटेने निघाला. अंतःपुरात ही बातमी पोचली की चोर-वाटेने येणाऱ्या बंडखोरात विजयवर्मा नाही. भुयाराची दोन्ही दारे बंद करण्यात आली. बंडखोर त्या चोरवाटेतच अडकले.

मध्यंतरी राजा रविवर्मा ससैन्य नर-सिंहच्या राज्यावर चालून गेला. विजय-वर्म्याला कैदेतून सोडविण्यात आले व त्याला नरसिंहाच्या राज्याचा राजा करण्यात आले.

एक आठवडाभर भुयारात उपाशी राहलेले बंडखोर दुसरा काही मार्ग नसल्याने रविवर्म्याजवळ शरण मागायला तयार झाले. भूपती व नरसिंह दोघांना फाशीची शिक्षा ठोठावण्यात आली. सैनिक आपल्या राज्यात परतले आणि विजयवर्म्याचे अंग-रक्षक म्हणून नेमले गेले.

रविवर्म्याने आपल्या मुलीच्या विवाह प्रसंगी तिच्या पतीला अर्धे राज्य दिले आणि उरलेले अर्धे विजयवर्म्याला देऊन टाकले.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला– "राजा, बंडखोरात भूपतीसुद्धा एक होता म्हणून रविवर्म्याने त्याला फाशीची शिक्षा केली. परंतु दुसरा बंडखोर विजयवर्मा असूनही त्याला दंड देणे तर दूरच त्याला राज्य कां दिले? ही काय राजनीती झाली? की हा केवळ वात्सल्यभाव म्हणावयाचा? या शंकांचे समाधानकारक उत्तर माहीत असूनही तू दिले नाहीस तर तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायावर लोळू लागतील."

तेव्हां विक्रमादित्य म्हणाला–"भूपतीने जे बंडाचे निशाण उभे केले होते ते बंड अयशस्वी व्हावे म्हणून मदत करणारी व्यक्ती विजयवर्माच होती, यात मला तरी शंका वाटत नाही. राजाकडे कबूतराबरोबर चिट्ठी पाठविली होती ती विजयवर्म्यानेच! राजाचा वध करण्यासाठी जो कट होता त्यात तो सामील असता तर ते काम त्याला सहजी केव्हांही करतां आले असते. त्यासाठी दुसऱ्या व्यक्तीची नेमणूक करण्याची त्याला गरजच नव्हती. पळून जाण्यासाठी भुया-राच्या चोरवाटेचा उपयोग त्याला करता आला असता. यावरून हे स्पष्ट होते की भूपतीला तो मार्ग दाखवून आणि त्या तऱ्हेने खऱ्या शत्रूचा शोध लागावा यासाठीच तर विजयवर्म्याने तसे केले होते. कारण विजय-वर्मा सामान्य मार्गाने नरसिंहकडे जाऊ शकला असता. चोरवाटेने जाण्याची गरजच नव्हती. या सर्व गोष्टी रविवर्म्याने ओळखल्या. तरी काही शंका उरली असती तर नरसिंह करवी तो कैद झाल्यामुळे शंका राहण्याचे कारणच उरले नाही."

अशातऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेतासह नाहीसा झाला आणि झाडाला जाऊन पुन्हां लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

लबाडी भोवली

रघू स्वभावानेच गरीब होता. तो गांवकऱ्यांना अडीअडचणीच्या वेळी मदत करी. म्हणून सर्व त्याचे गुण गात. गावकऱ्यांना मदत करीत असूनही रघूने चार पैसे मागे टाकले आणि लग्न करून संसार थाटला. त्याने एक लहानसे घरसुद्धा विकत घेतले.

एकदां एकाएकी रघूच्या घरात चोर शिरले आणि त्याच्या घरात जी थोडी चीजवस्तु आणि पैसाअडका होता चोरून नेला. गावकऱ्यांनी चंदा करून नुकसान भरपाई केली.

त्याच गांवात भिकूशेट नावाचे एक व्यापारी रहात असत. त्याने काळा बाजार करून खूप पैसे मिळविले होते. परंतु रघूला गावकऱ्यांनी सहजी जमा करून दिलेले पैसे पाहून तो हेवा करू लागला. एके दिवशी रात्री त्याने आपल्या घरातले सर्व सोने आणि पैसे नेऊन गावाबाहेर एका तलावात ठेवले. उजाडल्यावर छाती बडवून रडू लागला की चोरांनी त्याला लुबाडले. त्याच्या घरच्या चोरीची बातमी 'हां हां' म्हणतां गावभर पसरली. प्रत्येकाने सहानुभूती दर्शविली. परंतु कोणी त्याच्या मदतीला धावला नाही. कारण त्याने आपल्या आयुष्य भरात कधी कोणाला मदत केली नव्हती.

म्हणून भिकुशेट नवरा बायकोने अमावास्येच्या दिवशी रात्री पुरून ठेवलेले व धन घेऊन गांव सोडून दूरच्या कोणत्यातरी गावी निघून जायचे ठरविले. तिकडे गावच्या पाटलाने मनांत गावात एक मोठे देऊळ बांधायचे ठरविले आणि पाया खणायला सुरवात केली. पाया खणत असतां भिकूशेटने पुरून ठेवलेले धन निघाले. लोक म्हणू लागले देवानेच स्वतःचे देऊळ बांधायला पैशाची तजवीज करून ठेवली होती. परंतु भिकूशेटला त्याच्या लबाडीबद्दल चांगलीच शिक्षा भोगायला लागली.

हुंड्यासाठी आंसवे

सोनूशेट नामक व्यापाऱ्याला चार मुलगे होते. म्हणून सर्व त्याला भाग्यवान मानत. सोनूशेटला पण तसेच वाटत असे.

एक श्रीमंत माणूस सोनूशेटकडे येऊन म्हणाला–"मी तुमच्या थोरल्या मुलाच्या स्थळासाठी आलो आहे. माझी मुलगी एकुलती एक आहे. म्हणून मी तुमच्या चिरंजीवांना घरजावई करणार आहे."

सोनूशेटला पैशाचा फार लोभ म्हणून त्याने आपल्या व्याह्यांकडून हुंड्यासाठी म्हणून पंचवीस हजार रुपये घेतले. मुलाचे लग्न करून देऊन त्याला सासऱ्याच्या घरी पाठवून दिले.

अशाच तऱ्हेने वीस हजार रुपये हुंडा घेऊन दुसऱ्या मुलाच्या इच्छेविरुद्ध त्याचे लग्न करून दिले.

तिसऱ्या मुलाचे लग्न एका श्रीमंत घराण्यातल्या मुलीशी झाले. व्याह्यांकडून सोनूशेटने हुंड्याचे वीस हजार रुपये वसूल केले. परंतु तिसऱ्या मुलाच्या बायकोने पतीला सांगून निराळाच संसार थाटला.

अशा तऱ्हेने एकेक करून त्याचे तिघे मुलगे त्याच्या हातातून निसटले. परंतु सोनूशेटला त्याची फिकीर नव्हती. कारण त्याला हुंड्याचे पैसे खूप मिळाले होते.

परंतु चवथ्याने आपल्या पित्याच्या इच्छे विरुद्ध हुंडा घ्यायचे अमान्य केले. बापाने त्याला पैशाचे महत्व अनेक प्रकारे समजावून सांगितले, परंतु त्याने तिकडे दुर्लक्ष केले. म्हणून सोनूशेटने दुसऱ्या तऱ्हेने थोडे फार पैसे उकळण्याचा विचार केला. तो मुलाला म्हणाला–"तर मग बाळा, आपण हुंडा घ्यायचाच नाही. ते लोक भेटअहेर म्हणून जे देतील ते घ्यायचे!"

मुलाने हट्ट धरला व म्हणाला–"तुम्ही हुंडा किंवा अहेर, मानपान इत्यादी सांगून

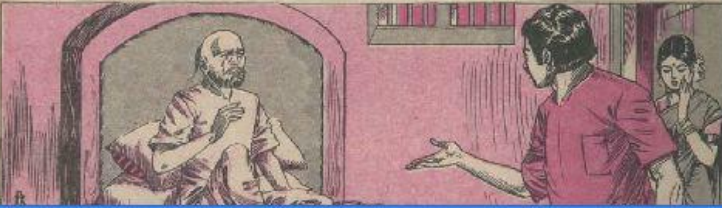
पैसे उकळणार नाही, हे तुम्हांला मान्य असेल तरच मी लग्न करीन!" असे सांगून चवथ्या मुलाने स्वतःच मुलीची निवड करून परस्परांना हार घातले आणि खर्चा शिवायचे लग्न केले.

मुलाने आपल्या बोलण्याकडे केलेले दुर्लक्ष सोनूशेटला मुळीच आवडले नाही. त्याने रागाने आपल्या चवथ्या मुलाला व सुनेला घराबाहेर काढले.

कित्येक वर्षे लोटली. सोनूशेट म्हातारा झाला. त्याची बायको फार पूर्वीच मरण पावली होती. मुले तर दूर रहात होती. एकटेपणा डाचू लागला. सोनूशेटने अंथरूण धरले. कोणाला पगारी नोकर म्हणून ठेवावे तर सोनूशेटला भीती वाटे की नोकराने गळा दाबला तर त्याचे हाल कुत्रासुद्धा पाहणार नाही. त्याला काळजी वाटू लागली की तो आतां अनाथ अपंग झाला आहे आणि मरण आले तर त्याचा देह उचलायला सुद्धा कोणी येणार नाही. चवथ्या मुलाला बाप आजारी असल्याचे कळले तेव्हां तो बायकोबरोबर वडिलांकडे चवकशीला आला. मुलाला पाहून सोनू-शेटचे डोळे पाणावले. मुलाने पित्याचे सांत्वन केले आणि सुनेने सासऱ्याची सेवाशुश्रूषा केली. सोनूशेटला पुनर्जन्म मिळाल्यासारखे वाटले. हळूहळू त्याची तब्येत सुधारू लागली.

सोनूशेटने आपल्या तिघां थोरल्या मुलांची चवकशी केली तेव्हां चवथा मुलगा म्हणाला–"बाबा! दादा आतां कधी या घरी परत येणार नाही. तुम्ही त्याला हुंडा घेऊन त्याच्या सासऱ्याच्या हातात विकलेत. दुसरा भाऊ, तो तर त्याला न आवडणाऱ्या बायकोबरोबर मोठ्या कष्टाने दिवस काढतो आहे. तिसरा अण्णा, तो तर भांडूनच घराबाहेर गेला आहे."

ते ऐकून सोनूशेटला अनावर दुःख झाले आणि तो लहान मुलासारखा रडू लागला. आतां मुलांना परत विकत घेणे त्याला अशक्य होते. जो विकला गेला नव्हता तोच शेवटी विचारपूस करायला आला.

खरे मोठेपण

श्रवणानंद नावाचे एक श्रीमंत गृहस्थ होते. त्यांना वाडवडिलार्जित मोठी इस्टेट मिळाली होती. तिचा पूर्ण उपभोग करून घेत व वाचनात सर्व काळ घालवीत ते आपल्या खेडे गावातच रहात असत.

एके दिवशी त्यांच्या घरी त्यांचे तिघे नातेवाईक आले. त्यांच्यापैकी एक जण व्यापारी होता, तर दुसरा गवई आणि तिसरा एक सरकारी पदाधिकारी. श्रवणा-नंदांनी तिघांचा उत्तम प्रकारे आतिथ्य सत्कार केला आणि त्यांच्या व्यवसायासंबंधी खोल चवकशी केली.

तेव्हां तिघांनी श्रवणानंदांना विचारले–"तुम्हांला लोकव्यवहाराची चांगली माहिती दिसते आहे. तेव्हां आम्हां तिघांत खरोखरी मोठा कोण, हे सांगू शकाल का?"

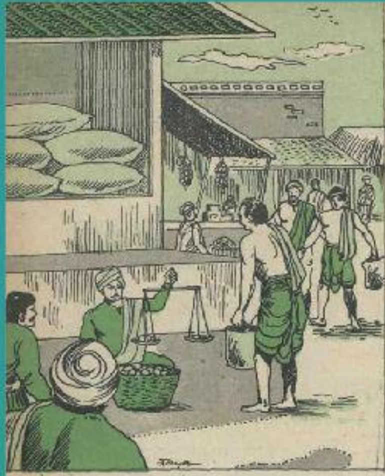
"मला विचाराल तर हा धंदा मोठा किंवा तो हे सांगणेच बरोबर नाही. माझ्या मते जे लोक आयुष्यभर प्रसन्न चित्ताने व समाधानी वृत्तीने राहतात तेच थोर होत. कारण प्रत्येकाच्या आयुष्यात तेच तर मुख्य असते."

"असं नका सांगू! कित्येकांच्या मनात व्यापार करण्याची इच्छा असते, परंतु प्रत्येकाला व्यापारी होणे शक्य आहे का?" व्यापाऱ्याने विचारले.

गवयाने व सरकारी अधिकाऱ्याने आपा-पल्या कामातील वैशिष्टय सविस्तर वर्णन करून श्रवणानंदांना सांगितले.

सर्वांचे बोलणे ऐकून घेऊन श्रवणानंद म्हणाले–"तरमग तुमच्यापैकी एकात ही मोठेपणा नाही असेच मला म्हणावे लागेल. मी स्वतः तुमच्यापैकी प्रत्येकाच्या व्यव-सायात प्राविण्य दाखवू शकेन."

श्रवणानंदांच्या नातेवाइकांना ते एक आव्हानच वाटले. ते म्हणाले की जर

श्रवणानंदांनी आपले म्हणणे सिद्ध करून दाखविले तर प्रत्येक व्यक्ती त्यांना एकेक हजार रुपये बक्षिस देईल. श्रवणानंदांनी ते मान्य केले आणि आपल्या नातेवाइकांबरोबर राजधानीच्या गावी गेले. ते सर्वात प्रथम व्यापाऱ्याच्या घरी उतरले.

त्या व्यापाऱ्याची राजधानीत कित्येक दुकाने होती. त्यांत एक भाजीचे दुकान-सुद्धा होते. श्रवणानंदांनी त्या दुकानातून एक टोपलीभर चांगल्या जातीची वांगी विकत घेतली आणि बाजूला विकायला जाऊन बसले. त्यांनी वांग्याचा भाव जरा ज्यास्तच चढवून सांगितला.

काही लोकांनी त्यांना विचारले–"तुम्ही इतर दुकानदारांपेक्षां जास्त भाव सांगता आहां." श्रवणानंद त्यांना उत्तर देत–"जसा माल तसा भाव! इतर दुकानदारां-सारखाच माल असता तर मी किंमत जास्त कां सांगितली असती? हा माल सर्वांच्या लायक नाहीच. धनगुप्त सावकार नेहमी माझ्याकडूनच वांगी घेतात."

स्वतःला सुखवस्तू मानणारे लोकच श्रवणानंदांनी सांगितले त्या भावाने वांगी विकत घेणे आपल्या इभ्रतीलायक मानीत. म्हणून श्रवणानंदांकडचा सर्व माल विकला गेला. त्यांना खूप फायदा झाला.

दुसऱ्या दिवशी श्रवणानंद सामान्य लोकांच्या बाजारपेठेत गेले. तेथे त्यांनी नफ्याचे प्रमाण कमी ठेवून दुसऱ्या दुकान-दारांपेक्षा स्वस्त भावाने मालाची विक्री केली. विक्री खूप झाली म्हणून नफासुद्धा फार झाला.

"तुमचे व्यापारी कौशल्य खरोखच एक हजार रुपयांचे आहे!" या शब्दात श्रवणानंदांची वाखाणणी करून त्या नातेवाईक व्यापाऱ्याने श्रवणानंदांना एक हजार रुपये दिले. त्यानंतर श्रवणानंदांनी गवयाच्या घरीच आपला मुक्काम हलविला. तेथे दररोज गवयाजवळच संगीत शिकू लागले आणि कोठे तरी जाऊन येऊ लागले.

एके दिवशी ते बरोबर एक हरण घेऊन आले. ते गवयाला म्हणाले–"हे पहा हो, आपल्या दोघांमध्ये गायनाची चढाओढ होईल तेव्हां श्रेष्ठ गाणारा कोण हे हे हरण सांगेल."

दोघांमध्ये संगीताची चढाओढ होणार ही गोष्ट आसपासच्या लोकांना कळली. चहूकडून पुष्कळ लोक ती चढाओढ पहायला जमले. सर्वात आधी गवयाने गाणे म्हटले. सर्वांनी त्याच्या गाण्याची वाखाणणी केली.

त्यानंतर श्रवणानंदांनी एक विरहगीत म्हणायला सुरवात केली. ते गीत एका तरुणाने आपल्या प्रेमिका राणीच्या विरह दुःखाने म्हटलेले होते. ते गीत फार चांगले किंवा वाईट होते असे नाही. परंतु श्रवणानंदांनी गाणं म्हणायला सुरवात करतांच ते हरण जवळ येऊन उभे राहिले व ते गाणे संपे पर्यंत तेथेच उभे राहिले. गाणे थांबल्यावर ते तेथून निघून गेले.

श्रोता व तो गवई सर्वच चकित झाले. सर्वांनी श्रवणानंदांची प्रशंसा केली. गायन ऐकून एक जनावर सुद्धा भुरळून जावे म्हणजे सामान्य गोष्ट आहे का?

गवयाने श्रवणानंदांना एक हजार रुपये दिले व विचारले–"तुम्ही हरणाला आपल्या गायनाने कसे हो आकृष्ट केलेत?"

"त्यात विशेष असे काहीच नाही. मी गाणं म्हटलं ते हरणालासुद्धा समजेल असे

म्हटलं. मीच त्याला तसं शिकवून तयार केले होते. मी त्याचे नाव राणी म्हणून ठेवले आहे. ते आपले नाव ऐकतांच जवळ येऊन उभे राहिले.' श्रवणानंद म्हणाले.

त्यानंतर श्रवणानंद सरकारी अधिकाऱ्याच्या घरी गेले आणि म्हणाले–"मी आपल्याला राजाकडून एक चांगलेसे इनाम देववून दाखवितो."

ते ऐकून सरकारी नोकराला थोडासा रागच आला. श्रवणानंदांनी एक रत्न भेट म्हणून मंत्र्याला नेऊन दिले.

प्रधानाने प्रसन्न होऊन विचारले–"आपल्याला माझ्याकडून कोणत्या प्रकारच्या मदतीची अपेक्षा आहे?"

"राजाच्या दर्शनाला जायला, आपण थोडा वेळ देवविण्याची कृपा करावी." श्रवणानंद म्हणाले.

प्रधानाने श्रवणानंदांना दुसऱ्या दिवशी दरबारात यायला सांगितले.

श्रवणानंद मंत्र्याचा निरोप घेऊन एका कवीकडे गेले. त्याला एक सोन्याचे नाणे देऊन राजाची स्तुती करून एक कविता लिहून द्यायला सांगितले.

दुसऱ्या दिवशी दरबारात श्रवणानंदांनी तीच कविता म्हणून दाखविली.

राजाने प्रसन्न होऊन विचारले–"ही कविता कोणी लिहिली?"

श्रवणानंद म्हणाले–"महाराज, ही कविता लिहिणारा कवी कोण, हे मला माहीत नाही. परंतु एवढे खरे की माझे एक नातेवाईक ही कविता म्हणून नंतरच सर्व कामे दररोज सुरू करतात. ही कविता ऐकूनच आपले दर्शन घेण्याची इच्छा माझ्या मनांत उद्‌भवली. आता माझी इच्छा पूर्ण झाली."

राजाला कळले की श्रवणानंदांचा तो नातेवाईक त्यांच्याच दरबारात काम करतो तेव्हां राजाने त्या सरकारी नोकराचा पगार वाढविण्याची आज्ञा केली.

त्यानंतर तिथे नातेवाईक श्रवणानंदाना म्हणाले–"तुमच्या अंगी इतके सर्व गुण असतां तुम्ही एखाद्या खेडेगावात कां पडून राहतां? राजधानीत येऊन रहा. तुमच्या गुणांची पारख राजधानीतच होईल."

श्रवणानंद हसून म्हणाले–"मला हे जे यश मिळाले ते क्षणिक आहे. तुमच्यासारखं आपल्या धंद्यात किंवा व्यवसायात मग्न राहून यश मिळविणे सोपे नाही. मी तुमच्याहून मोठा होणे शक्य नाही. परंतु ज्ञानप्राप्तीच्या शोधात राहून आपले आयुष्य सुखाने घालविण्याची इच्छा माझ्या मनात आहे आणि ते इतरत्र कोठेही नाही, आपल्याच गावात."

श्रवणानंदांची नम्रता पाहून सर्व चकित झाले.

इंद्र

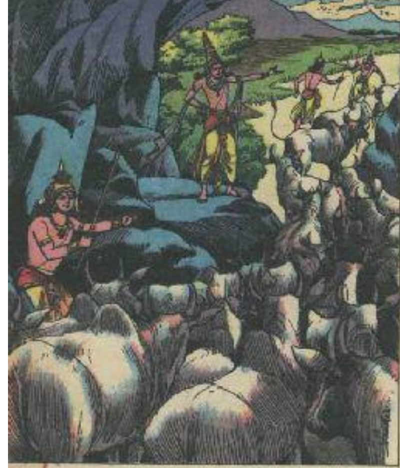
[२]

इंद्राने केलेल्या कामांत त्याने वृत्रासुराचा वध केला होता हे एक होते. ऋग्वेदात ७० वेळां वृत्रहन्ता म्हणून त्याचा उल्लेख झाला आहे. खरे पाहिले तर वृत्रासुर वधाच्या वेळी इंद्राबरोबर अग्नी व मरुत यांचाही हात होता. इंद्राने वृत्रासुरा व्यतिरिक्त उरण, विश्वरूप अर्बुद इत्यादी राक्षसांचा सुद्धा वध केला होता. तेव्हां त्यांच्या कडून त्याला सोमरस प्राप्त झाला होता.

इंद्राने पर्वतांचे आणि सपाट जमिनीचे कंपन थांबविले म्हणे. (पुराणांत इंद्राने पर्वतांचे पंख कापले असा उल्लेख आहे.) इंद्राने पृथ्वी व आकाश यांना निरनिराळे करून त्यांना उभे केले. कोणत्या तरी राक्षसाने त्यांना एक केले होते, त्या राक्षसाचा वध करून इंद्राने त्यांना निराळे केले असाही उल्लेख आहे.

आर्य ज्याज्यावेळी शत्रूशी युद्धाला निघत तेव्हां ते इंद्राचे स्मरण करीत व त्याचे आवाहन करीत. त्याने कृष्णवर्णीयांना जिंकले; ५० हजार कृष्णवर्णियांना पळवून लावून त्यांची नगरे ध्वंस केली. दस्यूंना आर्यांचे दास केले आणि आर्यांना भूमी दिली. सप्तसिंधु देशात दस्यूंच्या आयुधांचा आर्यांवर प्रयोग होऊ दिला नाही.

इंद्र त्याच्यावर जे पूर्ण विश्वास ठेवीत त्यांना मदत करी. त्याची जे आराधना करीत त्यांचा तो मित्र, सहोदर एवढेच नव्हे तर पितृतुल्य होता. त्याच्या मनात कुशिक वंशियांविषयी विशेष आदर होता म्हणे. एका जागी तर त्याचा कौशिक असाही

उल्लेख झाला आहे. सर्व संपत्तीला मूळ कारण तोच होता. त्याच्या युद्धांना 'गविष्टि' (गाईंची इच्छा असणारा) म्हणत. तो सामान्यपणे गोदाने करी. कधी कधी तो पुत्रकलत्रांचे दानही करी. ऋग्वेदातला 'मघवा' (पुष्कळ देणारा) हा इंद्रच होय. तोच वसुपति (संपत्तीचा नाथ) होता.

इंद्राच्या पराक्रमाची अनेक कामे वर्णिलेली आहेत. त्याने उषेचा रथ भग्न करून वाहनांचा वध केला होता. उषा त्यामुळे भयभीत होऊन पळून गेली होती.

एकदां सूर्याचा रथ आणि एतशा नावाचे घोडे जुंपलेला रथ यांची चढाओढ लागली होती म्हणे. सूर्याचा रथ पुढे जात असतां इंद्राने मध्ये ढवळाढवळ केली आणि सूर्याच्या रथाचे एक चाक काढून टाकले होते म्हणे. म्हणूनच की काय सूर्याच्या रथाला एकच चाक असते असे सांगतात.

एकदां पणि नामक जातीच्या लोभी लोकांनी यज्ञात बली देण्यासाठी गाई दिल्या नाहीत म्हणे. त्यांना त्यांनी कोठेतरी गुहांत लपवून ठेवले होते. तेव्हां इंद्राची सरमा नांवाची दूत दासी त्यांचा शोध काढीत गेली व तिने इंद्राच्या वतीने गायी मागितल्या. पणींनी तिच्याशी थट्टामस्करी केली. इंद्राने पणींना जिंकून गाईंचे हरण केले.

इंद्राने दासांना आणि दूस्यूंना जिंकल्याचा उल्लेख अनेक स्थानी झाला आहे. हे मानवच होते. हे चपटया नाकांचे व कृष्णवर्णीय होते. इंद्राने काही विशिष्ट व्यक्तींच्या हिताची कामे केली होती. इंद्राचा अनुग्रह असलेल्यात दिवोदास अतिथिग्व हा एक होता. त्याचाच मुलगा सुप्रसिद्ध राजा सुदास. दिवोदासाचा शत्रू शंबर हा दास जातीचा होता. इंद्राने दिवोदासाच्या साठी शंबराचा वध केला.

नमुचि नावाच्या राक्षसाचा वैदिक वाङ्‌मयात अनेक स्थानी उल्लेख झाला आहे. इंद्राने याची मान पिळवटून याचा वध केला आणि पाण्याच्या फेसाने वध केला असाही उल्लेख आहे. (इंद्राने राक्षसांचा संहार समुद्राच्या फेसाने केला हे वृत्रासुराच्या संदर्भातही सांगितले आहेच.) इंद्र नमुचीबरोबर सोमरस पान करून आजारी पडला तेव्हां अश्विनीकुमारांनी व सरस्वतीने औषधोपचार केल्याचा उल्लेख ऋग्वेदाच्या दहाव्या मंडळात आहे.

इंद्राने यदू आणि तुर्वसू यांना नदीपार केले होते. ही जवळ जवळ ऐतिहासिक घटना असावीशी वाटते. (यादव अनेक शाखोपशाखांत विभक्त झाले आणि भारताच्या निरनिराळ्या प्रांतांत कायम वस्ती करून राहू लागले, ही गोष्ट संशोधना-वरून सिद्ध झाल्यासारखी आहे.) आर्य भटक्या जातीचे जीवन घालवीत असतां इंद्र त्यांच्या मदतीला होता यावरूनही ही गोष्ट सिद्ध होते.

इंद्र आणि सुश्रवस दोघांनी मिळून रानटी जातीच्या वीस नायकांचा आणि साठ हजार नव्याण्णव रानटी जातीच्या योद्धयांचा संहार केला होता अशी एक कथा आहे. तशीच सुदासाची सर्व युद्धे ऐतिहासिकच असावीशी वाटतात. दशराज्ञ युद्ध हे सुदासाने दहा राजांसह केले तेच युद्ध. त्या युद्धात इंद्राने सुदासाला मदत केली होती. तसे सहाय्य करावे अशी इच्छा वसिष्ठ, तृत्स इत्यादी ऋषींनी प्रगट केली होती. त्याप्रमाणे इंद्राने सुदासाच्या शत्रूंना परुष्णी नदीत फेकले होते.

वैदिक कालातील इंद्र नैतिकदृष्टया किंवा थोरपणात वरुणाच्या बरोबरीचा नव्हता. तरी वरुणात जे काही गुण होते त्यातले अनेक इंद्रातही होते असा उल्लेख आहे. गौतम ऋषींची पत्नी अहिल्या हिच्याशी इंद्राचा संबंध होता ती कथा वेदकाळातीलच आहे, पौराणिक कल्पना नाही.

वरुण हा इंद्राच्या आधी होता असे काही विद्वानांचे मत आहे. ऋग्वेदकाळ चालू झाल्यावर क्रमेण वरुणाचा उल्लेख कमी होत गेला आणि इंद्राचाच उल्लेख उरला.

पारशी लोकांचा धर्मग्रंथ 'आवेस्ता' यात इंद्राचा उल्लेख मिळतो. परंतु त्याची स्तुती गायली गेलेली नाही. त्यांच्या म्हणण्याप्रमाणे इंद्र एक राक्षस होता. याचप्रमाणे 'आवेस्ता'त देव शब्दाचा उल्लेख आदर युक्त नाही. त्या ग्रंथात 'असुर' शब्दाचा उल्लेख आदरयुक्त झालेला आहे. वेदांतील अनेक शब्द आवेस्तात आढळतात. यावरून हे कळते की कधी काळी वैदिक-काळातील व आवेस्ता काळातील संस्कृती एकच असल्या पाहिजेत. वेदात 'असुर' शब्द एका काळी आदरार्थी होता. यावरूनही वरील गोष्ट सिद्ध होते. परंतु एका संदर्भात दोन्ही ग्रंथांतील भेद जाणवतो. काही लोकांच्या मताप्रमाणे दशराज युद्धाच्या वेळेपासूनच हा भेद सुरू झाला असावा.

पुराण कालातील इंद्राबरोबर वैदिक-कालातील इंद्राची तुलना केल्यास तो तेवढा मोठा योद्धा आढळत नाही. यज्ञकाल समाप्त झाल्यावर तपश्चर्येला महत्व मिळाले. तेव्हां प्रत्येक राक्षसाने तपश्चर्या करून ब्रह्मदेवाकडून किंवा शंकराकडून वर प्राप्त केले आणि इंद्राचा सहजी पराभव केला. त्या परिस्थितीत इंद्राने विष्णूसारखीच दशरथ राजासारख्या मानवांची सुद्धा मदत मागितली होती.

विचारमग्न

कित्येक शतकांपूर्वी साकेतच्या सिंहासनावर एक राजा राज्य करीत असे. त्याला चार मुलगे होते. पुढे कित्येक वर्षांनी त्याला पुन्हां एक मुलगा झाला तेव्हां त्याने आपल्या धाकट्या राणीला कोणतातरी वर मागून घ्यायला सांगितला. धाकट्या राणीने आपल्या मुलाला गादी द्यावी. अशी मागणी केली. तेव्हां बाकी चार राजकुमार साकेत सोडून कोठेतरी निघून गेले.

ते राजकुमार सकुटुंब हिमालय पर्वताच्या पायथ्या लगतच्या प्रदेशात आले. तेथे एक नगर काबीज केले व ते राज्य करण्याचा प्रयत्न करू लागले. परंतु एका मुनीने त्यांना सल्ला दिला की त्यांनी दुसरे नगर बसवावे. राजकुमारांनी मुनीच्या कुटी नजीकच स्वतः राहण्यासाठी घरे बांधली.

त्या मुनीचे नाव कपिल होते. म्हणून त्या नगराचे नाव कपिलवस्तू पडले. त्या प्रदेशात शाक (सागवान) वृक्ष आधिक असल्याचे कारणाने तेथे राहणाऱ्यांना शाक्य नाव पडले. कित्येक पिढ्या होऊन गेल्यानंतर शुद्धोदन त्या वंशाचा राजा झाला. एके दिवशी रात्री त्याची राणी माया हिला तिच्या शरिरात एका श्वेत

ज्योतिष्यांनी त्या स्वप्नाचा अर्थ असा सांगितला की राणीच्या पोटात कोणी तरी थोर पुरुषाने प्रवेश केला आहे. त्यानंतर राणी आपल्या माहेरी निघाली. वाटेत लुंबिनीवनात राणी विश्रांती घेत एका सागवानाच्या झाडाची फांदी धरून उभी असतां तिच्या पोटात दुखू लागले.

राणी लुंबिनीवनातच बाळंत झाली. त्यानंतर बाळबाळंतीण कपिलवस्तूला परतली. राजाला परमानंद झाला आणि राज्यभर पुत्रजन्मोत्सव साजरा करण्यास आज्ञा केली. परंतु तो उत्सव चालू असतांच राणी मुलाला तो सात दिवसांचाच असतां मुलाला मातृहीन साथ स्वर्गलोकी निघून गेली.

राजाकुमाराचे नाव सिद्धार्थ ठेवण्यात आले. सिद्धार्थ शब्दाचा अर्थ, ज्याने आपला सद्‌हेतू किंवा उद्देश्य प्राप्त केला आहे, असा होतो. सिद्धार्थ राजोद्यानात बसले असतां एक पक्षी बाण लागून त्यांच्या मांडीवर येऊन पडला. सिद्धार्थाने पक्ष्याच्या अंगात शिरलेला बाण काढून त्याला वांचविले. इतक्यात

देवदत्त म्हणाला–"मी या पक्ष्याला मारले आहे. म्हणून मला हा मिळाला पाहिजे." परंतु सिद्धार्थाने पक्षी दिला नाही राज्य दरबारात गेला. सिद्धार्थने तेथे विचारले–"कोणताही प्राणी, त्याला मारणाऱ्याचा असतो की वांचा-विणाऱ्याचा?" मंत्र्यांनी सिद्धार्थाच्या बाजूने निवाडा दिला.

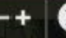
एके दिवशी शेत नांगरण्याचा उत्सव साजरा होत होता. युवराज तो उत्सव पहायला गेले. एका शेतात काही शेतकरी सांपाला धरून त्याला ठार करण्याच्या प्रयत्नात होते. तेव्हां सिद्धार्थाला वाटलं की या जगात मानवाचे आस्तित्व हिंसेने भरलेले आहे. राजकुमाराचे मन त्या क्षणा-पासून विचारात गढून गेले.

त्या दिवसापासून सिद्धार्थ जगाच्या गतिविधि संबंधाने विचार करू लागला. तो विचारमग्न झाला "मानव हा सर्वदा संघर्ष आणि हिंसाच करीत राहणार का? मानवाला सुख व समाधान देतां येईल का? मानव जीवनाचे ध्येय इतर काही नाही का?

युवराजाने घराचा उंबरठा ओलांडला नाही तर चक्रवर्ती होईल, नाहीतर बुद्धित्व प्राप्त करील, असे ज्योतिष्यांनी सांगितले. राजाने युवराजासाठी तीन महाल बांधून तयार करविले, एक ग्रीष्मऋतूसाठी संगमरवरी, दुसरा हिंवाळ्यासाठी लाकडाचा आणि तिसरा पावसाळ्यासाठी, तिन्हींत सर्व प्रकारच्या सुखसोयी होत्या.

सुप्रबुद्ध याची मुलगी यशोधरा अत्यंत लावण्यवती होती. तिच्या स्वयंवराची तयारी केली. राजा शुद्धोदन याने त्या स्वयंवराला सिद्धार्थाला पाठविले. स्वयंवरप्रसंगी चढाओढीत भाग घ्यायला अनेक राजकुमार आले होते. परंतु सर्व प्रकारच्या स्पर्धांत सिद्धार्थच यशस्वी झाला.

यशोधरेने सिद्धार्थाच्या गळ्यात माळ घातली. त्यांचा विवाह झाला. सिद्धार्थ पत्नीसह आपल्या राजधानीत परतला. कपिलवस्तूलाही थाटामाटाने उत्सव साजरा झाला. शुद्धोदनाच्या मनाला निश्चितता वाटली की आता मुलगा महालाबाहेर कोठे जाणार

निरुपयोगी वस्तू

मणिपूर येथे रामूशेट खोबरेल तेलाचे व्यापारी होते. घाण्याचे तेल काढायला कोरडे खोबरे लागते. परंतु ते पुरेसे मिळत नव्हते. म्हणून रामूशेट नारळ विकत घेऊन त्यातले खोबरे काढून वाळवीत आणि करवंट्या फेकून देत. वाळलेल्या खोबऱ्याचे तेल घाण्यात काढीत.

एकदां रामूशेटच्या घरी जनार्दन नावाचा एक तरुण युवक आला. त्याने रामूशेटच्या घराच्या आवारात करवंट्यांचे ढीगच्या ढीग पडलेले पाहून विचारले–"तुम्ही या करवंट्यांचे काय करणार हो?"

"जाळायच्या कामाला येतात या करवंट्या. याहून जास्त यांचा काही एक उपयोग नाही." रामूशेट म्हणाला.

"तुम्ही मोठमोठ्या करवंट्या मला विकत द्या, मी विकत घ्यायला तयार आहे." जनार्दन म्हणाला.

रामूशेटने विचार केला पाणी तापवायला सरपणाशिवाय या करवंट्यांचा उपयोगच काय? त्याने शक्य तितक्या मोठमोठ्या करवंट्या निवडून दोन पोती भरली. त्यांची किमत देऊन जनार्दन त्या करवंट्या घेऊन गेला.

तेव्हां पासून रामूशेट नारळ फोडतांना नारळाच्या गोल गोल सरळ दोन करवंट्या निघतील असा फोडवून घेऊ लागला. जनार्दन दर पंधरवड्याला येऊन सर्व करवंट्या घेऊन जाऊ लागला. असेच एक वर्ष लोटले. त्यानंतर जनार्दनने नारळाच्या करवंट्या विकत घ्यायच्या बंद केल्या.

दोन महिने लोटले.

शेवटी एकदा रामूशेटला कळले की जनार्दन लक्ष्मणपूर नावाच्या गावी राहू लागला आहे. ते गाव मणिपूरपासून

पंचवीस मैलांवर होते. एकदां रामूशेट काही कामानिमित्ते जिल्ह्याच्या गावी गेला व परत येतांना लक्ष्मणपूर मार्गे परतला. त्याने लक्ष्मणपूरला पोचल्यावर जनार्दन संबंधी चवकशी केली. सुदैवाने सहजी त्याच्या घराचा पत्ता मिळाला.

रामुशेट नारळाच्या बागातून जाताजातां एका आमराईतल्या एका मोठ्या वाड्यासमोर आला. तो वाडा कोणा श्रीमंताचा वाडा असावा असे त्याला वाटले. रामूशेटला वाटले की जनार्दन या श्रीमंत माणसाकडे नोकरी करीत असावा. रामूशेटने त्या वाड्याच्या फाटकाजवळ काम करणाऱ्या गड्याला विचारले–"काय रे, या घरात कोणी जनार्दन नावाचा माणूस राहतो का?"

त्या माणसाने चकित होऊन रामूशेटकडे पाहिले आणि आंत यायला विनंती केली. ते घर कोणत्या तरी जमिनदाराच्या घरासारखे होते. वाड्याच्या गच्चीवर काही लोकांशी बोलत असलेली व्यक्ती जनार्दन सारखीच रामूशेटला वाटली. त्याच्या अंगावरचा पोशाख श्रीमंत घराण्यातल्या माणसासारखा होता. त्याने रामूशेटला गच्चीतूनच पाहिले आणि त्यांना घरात बोलवून आणायला नोकराला पाठविले आणि स्वतः जिना उतरून खाली आला. खाली दिवाणखान्यात दोघे भेटले. जनार्दनच्या घरचा तो थाट पाहून रामूशेट थक्कच झाला.

"रामूशेट, माझ्या घरातला हा थाट व वाडा वगैरे पाहून तुम्हांला आश्चर्य वाटत असेल नाही? तुम्हांला वाटत असेल की करवंटया विकत घेऊन जाणाऱ्याला एवढा मोठा वाडा आणि हे रेशमी कपडे वगैरे कोठे मिळाले? पहिल्याने तुम्ही माझ्या घरी चार दिवस आनंदाने रहा. नंतर आपण स्वस्थपणे सर्व काही बोलू!" जनार्दन म्हणाला.

पंचपक्वान्नांचे जेवण झाल्यावर दिवाणखान्यात कोचावर बसून जनार्दन रामूशेटला आपल्या आयुष्यातले मार्मिक प्रसंग सांगू लागला. म्हणाला–"एका काळी आम्ही सर्व जमिनदार घराण्यातलेच. आमच्या वाडवडिलांनी मागेपुढे न पाहतां दानधर्म करण्यात अलोट पैसा खर्च केला. शेवटी कंगाल झाले. मी वयात आलो तेव्हां माझे वडील आजोबा वगैरे कोणीच नव्हते व ते वैभवही नव्हते.

येथून जवळच मायावती नावाचे एक गाव आहे. त्या गावाचे जमिनदार देशमुख एकदा आपल्या गाडीत बसून कोठेतरी जात होते. वाटेत त्यांची गाडी उलटली. नेमका त्याच वेळी मी त्या बाजूने जात होतो. मी आणि गाडीवाल्याने मिळून गाडी सरळ उभी केली. त्यानंतर मी देशमुख साहेबांना त्यांच्या घरी सुखरूप पोचते केले.

"बोलतां बोलतां त्यांनी माझ्याविषयी चवकशी केली व माझे पूर्वचरित्र ऐकून त्यांना फार वाईट वाटले.

"मी त्यांना समजावून सांगितले की त्यांनी ही गोष्ट मनाला लावून घेऊ नये. कधी कधी निरुपयोगी वस्तूंच्या मदतीने दौलत संपादन करता येते."

देशमुखसाहेब म्हणाले–"जनार्दन, तू निरुपयोगी वस्तूतून दौलत संपादन करू शकतोस, म्हणालास, तर मी तुझे लग्न माझ्या मुलीशी करून देतो. तू भांडवल

म्हणून तुला वाटेल तितके पैसे माझ्याकडून मागून घे." त्यानंतर मी देशमुख साहेबांकडून काही पैसे कर्जाऊ मागून घेतले खेळणी व मातीच्या मडक्यांवर चित्रे रंगविणाऱ्या दोघांना आणि दोघां हुशार सुतारांना कामाला लावले. करवंटया जमवून त्यांची उत्तमोत्तम खेळणी, बाहुल्या, पळ्या वगैरे तयार करवून त्यांच्यावर सुंदर रंग भरविले. चित्र विचित्र रंगाचे बाहुलेबाहुल्या स्वतःच डोकी हलवू लागल्या म्हणजे फार आकर्षक वाटत. म्हणून शहरात त्यांना चांगली किंमत मिळू लागली.

"त्याच बरोबर नारळाच्या सावळ्या आणवून त्यांचे हीर काढविले. चार

बायकांना रोजी मिळाली आणि त्यांच्याच कडून केरसुण्या बांधवून घेतल्या. माझ्या बाहुल्यांना, खेळण्यांना, केरसुण्यांना आणि नारळांना देशभर चांगली मागणी मिळू लागली. त्याच प्रमाणे परप्रांतात आपल्या प्रांतात न मिळणारा अशाच तऱ्हेचा माल मिळे. तो मी मागवू लागलो. त्याला आपल्या प्रांतात चांगली मागणी होती. म्हणून चांगली किंमत मिळू लागली. अशातऱ्हेने खूप पैसे मिळविले.

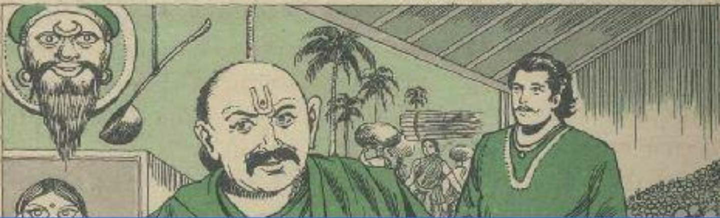
"सुरवातीला कच्चा माल मला तुमच्या कडून मिळत असे. तुम्ही खोबरेलाचा व्यापार करतां व करवंटया विकतां. पुष्कळ पैसे जमल्यावर मी लक्ष्मणपूरला कायम रहायचे ठरविले. कारण तेथे नारळाच्या बागा पुष्कळच आहेत."

"देशमुख साहेब माझे काम पाहून फार खूष झाले. एकदां त्यांनी मला बोलवून घेतले आणि म्हणाले–"फ़क्त नारळाच्या करवंटया व हीरांचा व्यापार करून तू इतके पैसे मिळविलेस हे पाहून मला फार आश्चर्य होत आहे. सर्व लोक अशी मेहनत करून काम करू लागले तर जगात अशक्य असे काही राहणारच नाही." असे सांगून त्यांनी एका सुमुहूर्तावर आपल्या एकुलत्या एका मुलीचे लग्न माझ्याशी लावून दिले.

"मी देशमुख साहेबांची जमिनदारीची सर्व कामे पाहतो आणि लक्ष्मणपुरीत त्यांच्याच वाड्यात राहातो आहे. परंतु ते मात्र मायावती येथेच राहतात."

रामूशेट जनार्दनने जे आत्मवृत्त सांगितले ते ऐकून खूष झाले. म्हणाले–"जनार्दन राव! अहो, तुम्ही तरुण पिढीला एक उदाहरण घालून दिलेत! तुमच्यासारखी योजना करून प्रत्येक जण काम करू लागला तर बेकारी आणि गरीबी राहीलच कां?"

त्यानंतर जनार्दनने जेजे छोटेखानी धंदे सुरू केले होते ते रामूशेटने स्वतः जाऊन पाहिले. स्वतः चांगली कमाई करीत राहून चारचौघांच्या पोटापाण्याची त्याने व्यवस्था करून दिली त्याबद्दल त्यांनी जनार्दनचे अभिनंदन केले.

सदाचरणी

सीताराम एक दिवशी संध्याकाळी हिंडायला कालव्याच्या काठाकाठाने निघाला. काळोख पडू लागल्यावर परत निघाला. वाटेत एक अमराई होती. तीतून दोन चोरांनी बाहेर येऊन मारहाण करायला सुरवात केली. त्यांच्या हातात सुरे होते. एकाने सीतारामाचे दोन्ही हात धरून पिळवटले. दुसऱ्याने सीतारामाच्या हातातली अंगठी आणि खिशातले पैसे काढून घेतले. नंतर सुरा गळ्यावर ठेवला.

सीताराम ओरडला–"वांचवा हो, वांचवा!"

तितक्यात एका तरुणाने समोर येऊन दोघां चोरांना दरडावून विचारले–"कोण रे, तुम्ही?" चोर त्याला मारायला धावले. पण त्याच्यासमोर टिकाव लागणार नाही, हे कळतांच त्यांनी पाय काढला.

सीताराम जिवात जीव आल्यासारखा त्या तरुणाचे आभार मानीत म्हणाला–"मुला, तू कसा देवासारखा पावलास! तू बरोबर घरापर्यंत चल!"

"अहो, असं काय बोलतां? तुम्हीवडील माणसं? संकट समयी जो कोणी मदतीला धावत नाही, तो माणूस नसून राक्षस असतो. चला." या शब्दात त्या तरुणाने सीतारामाला हाताचा सहारा देऊन घरापर्यंत पोचते केले.

वाटेत सीतारामने त्या मुलाची जास्त चवकशी केली. त्या मुलाचे नांव धर्मराज होते. त्याच्या लहानपणीच त्याचे आई-वडील् वारले. गांवकऱ्यांच्या कृपेने त्याने विद्याभ्यास पुरा केला आणि नोकरीच्या शोधार्थ त्या गावी आला होता. परंतु अद्याप त्याला नोकरी मिळाली नव्हती. घरी पोचताच सीताराम मुलीला धर्म-

राजाची ओळख करून देऊन म्हणाला– "हा धर्माचा अवतार जर वेळेवर आला नसता तर माझं प्रेतच घरी परतलं असते."

सीतारामाची मुलगी सरला डोळयात पाणी आणून म्हणाली–"बाबा, तुम्हांला मी कितीदां सांगितले की काळोख पडल्या-वर एकटयाने कोठे हिंडायला जाऊ नका, परंतु तुम्ही कधी ऐकतच नाही, नशीब बलत्तर म्हणून हे गृहस्थ वेळेवर आले."

धर्मराज म्हणाला–"बरं तर मला आतां निरोप द्या."

"अरे तू या काळोखात कोणाकडे जाऊन राहणार? तू आमच्याच घरी रहा." सीताराम म्हणाला. सरलाने लगेच एक खोली झाडून धर्मराजाला रहाण्यासाठी तयार करून दिली.

जेवायला बसल्यावर सीताराम धर्म-राजाला म्हणाला–"मुला, माझ्याजवळ लक्षावधी रुपये आहेत. परंतु जोंपर्यंत माझ्या मुलीचे लग्न एखाद्या सदाचरणी व्यक्तीशी होत नाही तोपर्यंत माझ्या मनाला शांती मिळणार नाही."

दुसऱ्या दिवशी धर्मराज सीतारामाला म्हणाला–"बरं मी आतां निरोप घेतो. कोठेतरी नोकरी मिळते का पाहातो."

"कोठे शोधणार? तुला नोकरी मिळाली असेच समज. या गावात माझी कापडाची चार दुकाने आहेत. त्यांची देखरेख तू कर." सीताराम म्हणाला.

धर्मराजाने अगदी अनिच्छेने ते मान्य केले. सरलाला वाटले की वडिलांनी योग्य तेच केले. परंतु लवकरच धर्मराजाविषयी सरलाचे मत पालटू लागले. कारण तो सीताराम घरात असे त्यावेळी सरलाशी ज्या तऱ्हेने वागे त्यापेक्षा सीताराम घरात नसतांना अगदी निराळया तऱ्हेने वागू लागला. सरलाचे मन आकृष्ट करण्यासाठी तो थोडा आगाऊपणा करू लागला.

एकदां सरला वडिलांना म्हणालीसुद्धा– "बाबा, धर्मराज आतां किती दिवस

आपल्या घरात राहणार? त्याला राहण्या-साठी एखादे घर कां नाही पाहून देत?"

"तू म्हणतेस ते बरोबरच तर आहे! नाहीतरी तो परका म्हणून आपल्या घरात किती दिवस राहणार? तो एक सदाचरणी मुलगा आहे. मला वाटतं तो घरजावई होऊन राहील कायमचा घरात. तुला काय वाटतं?" सीतारामाने मुलीला विचारलं.

ते ऐकून सरला थक्कच झाली. तिला विचारल्याशिवाय धर्मराजाशी वडिलांनी लग्नाची गोष्ट काढली म्हणावयाची? सरलाला ती गोष्ट आवडली नाही. तो तिचा अपमान होता. कारण तिच्या मनात मैत्रिणीचा भाऊ राजेश नावाचा होता, त्याच्याशी लग्न करायचे होते. तिने ती गोष्ट चुकूनसुद्धा वडिलांच्या कानावर घातली नाही. कारण तो परजातीचा होता.

सरलाने वडिलांना विचारले–"तो सदाचरणी मुलगा आहे, हे तुम्हांला कशा-वरून वाटले?"

सीतारामाने थोडयाशा रागाने म्हटले– "मी लोकांचा स्वभाव ओळखतो. पुढल्या महिन्यात तुझे लग्न धर्मराजाशी होईल! मी मुहूर्तसुद्धां ठरविला आहे."

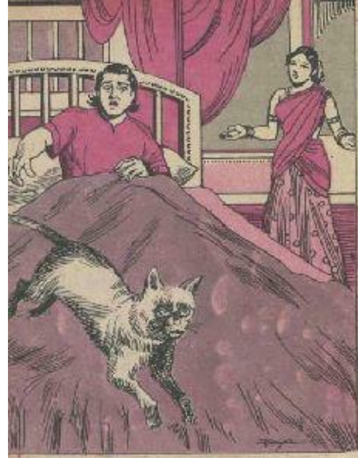
ती वडिलांसमोर काही बोलू शकली नाही. खोलीबाहेर निघून गेली. दोघांचे संभाषण आड उभा राहून धर्मराज ऐकत

होता, हे तिच्या लक्षात आले. सरलाला बाहेर येत असलेली पाहून तो तेथून निसटला होता.

त्या दिवशी रात्री सरलाला झोप आली नाही. तिने पुढे काय करायचे याविषयी राजेशशी बोलायचे ठरविले.

त्याच वेळी धर्मराजाच्या खोलीतून त्याची किंकाळी ऐकू आली. सरला जागीच होती. ती धावत धर्मराजाच्या खोलीत गेली. धर्मराज घाबरल्यासारखा खाटेवर थरथर कापत बसला होता. खाटेच्या दुसऱ्या कोपऱ्यावर एक पांढरा बोका बसलेला होता. सरलाला पाहतांच धर्मराज म्हणाला–"या बोक्याला पळव पाहू!"

"तो काय करणार हो तुम्हांला? तो पाळलेला बोका तर आहे!" असे म्हणत सरलाने त्या बोक्याला उचलून घेतले.

"मला मांजर मुळीच आवडत नाही. म्हणजे मला त्याची भीती वाटते, असे मुळीच नाही!" धर्मराज आपली बाजू संभाळू लागला.

सरलाला धर्मराज म्हणाला ते खरे वाटले नाही. ती बोक्याला घेऊन निघून गेली.

दुसऱ्या दिवशी तिने राजेशला भेटून सर्व काही सांगितले आणि म्हणाली– "धर्मराजाने बाबांना आपल्या जाळ्यात फंसवून ठेवले आहे. जी व्यक्ती एखाद्या सामान्य मांजराला पाहून थरथर कांपते ती चोरांपासून माझ्या वडिलांचे रक्षण कशी करू शकली, हेच मला कळत नाही!

"मी काढतो त्याचे गुपित शोधून. परंतु त्यापूर्वी आपण गोष्ट सिद्ध करून दाखवायची आहे!" असे सांगून राजेशने सरलाला एक युक्ती सुचविली.

दुसऱ्या दिवशी सरला धर्मराजाला म्हणाली–"मी डोंगरावरच्या देवीच्या दर्शनाला जावे म्हणते! तुम्ही येता का बरोबर सोबतीला?"

धर्मराज आनंदाने तिच्या बरोबर निघाला. ते देवीचे दर्शन करून डोंगर उतरू लागले तेव्हा काळोख पडू लागला. पूर्वी ठरल्याप्रमाणे राजेश एका झाडाआडून एकदम पुढे आला आणि त्याने सरलाच्या गळ्यातला सोन्याचा हार तोडून घेतला.

सरला ओरडली–"चोर, चोर! पकडा चोराला! दहा हजारांचा सोन्याचा हार आहे हो!" तरी राजेश तेथून हलला डुलला नाही. तो तेथेच उभा राहून धर्मराजाला आव्हान करीत म्हणाला– "काय रे, ए! तू येतो आहेस का मला धरायला? तुझा गळा दाबून तुझे प्रेत देईन फेंकून त्या दरीत!"

परंतु धर्मराज ती धमकी ऐकून जागचा हलला नाही. त्याचे पायच गारठले होते.

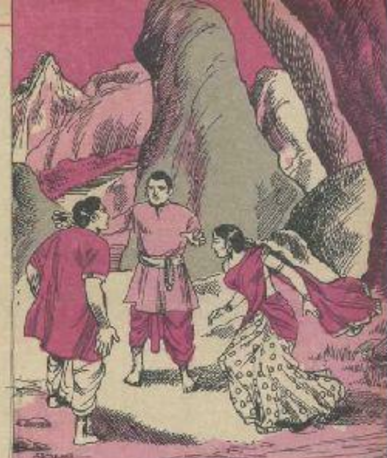
तेवढ्यात आणखी कोणाला येत असलेला पाहून राजेश झाडीत गडप झाला.

"सोन्याचा हार गेला तर गेला, जीव तर वांचला. चला, घरी जाऊं या." सरला म्हणाली.

दुसऱ्या दिवशी सरला राजेशच्या घरी गेली तेव्हां तो म्हणाला–"आतां हे पूर्णपणे सिद्ध झाले आहे की धर्मराज अगदी भितरा आहे. त्याने भाडोत्री चोरांचे नाटक करून तुमच्या घरात शिरायला मार्ग काढला आणि तुझ्याशी लग्न करून तुमच्या सर्व इस्टेटीची मालकी मिळविण्याचा कट केला होता. मी त्याचे हे नाटक बंद करतो. तू एक काम कर." असे सांगून राजेशने सरलाला एक युक्ती सुचविली.

दुसऱ्या दिवशी संध्याकाळी राजेश सीतारामला भेटला व म्हणाला–"माझे नाव राजेश आहे. तुमच्या हिताची म्हणून एक गोष्ट सांगायला आलो आहे. तुम्ही ज्या धर्मराजला आपला जावई करून घेण्याच्या विचारात आहां त्याचे खरे स्वरूप तुम्हांला पहावयाचे असेल तर माझ्याबरोबर चला."

सीतारामला त्याच्याबरोबर जाण्याची मुळीच इच्छा नव्हती. तरी त्याला वाटले की राजेश म्हणतो आहे त्यामागे काहीतरी भयंकर गोष्ट कानाडोळा न करण्यासारखी आहे.

इकडे धर्मराज काळोख पडल्यावर घरी परतला. तेव्हां सरला त्याला म्हणाली– "तुम्हांला शोधत दोघे जण आले होते. त्यांनी तुमच्या हिताचे काहीतरी काम केले आहे. त्याचे फळ तुम्हाला पूर्णपणे मिळालेले नाही. लगेच त्यांना भेटायला त्यांनी सांगितले आहे." असे सांगून सरलाने राजेशच्या घराची खूण धर्मराजाला सांगितली.

ते ऐकून धर्मराजाच्या चेहऱ्याचा रंगच पालटला. तो लगेच राजेशच्या घरी निघाला.

राजेश आपल्या घरात पुढल्या बैठकीतला दिवा थोडा मंद करून सीतारामाला

म्हणाला–"धर्मराज लवकरच येथे येईल. तुम्ही तो काय बोलतो तें लक्ष देऊन ऐका."

धर्मराजने काळोखात त्या खोलीत दोघांना पाहिले. त्याला फक्त त्यांची आकृतीच दिसत होती. रागाने म्हणाला–"तुमचं डोकं तर फिरलं नाही? माझं सासुरवाड होणार आहे त्या घरात तुम्ही कशाला आलां होतां? त्या म्हाताऱ्याने तुम्हांला पाहून ओळखले असते तर काय झाले असते? तुम्ही दोघांनी मला जी मदत केली होती त्याबद्दल दामदुप्पट प्राप्ती तुम्हांला झाली आहे! मी जे शंभर रुपये दिले होते त्याशिवाय तुम्हांला म्हाताऱ्याची अंगठी व रुपयेसुद्धा मिळाले आहेत. तुमच्या लोभीपणाला आतां काय म्हणावयाचे? लग्न झाल्यावर म्हाताऱ्याच्या हातातून मी सर्व अधिकार काढून घेईन. तोपर्यंत तुम्ही गप्प रहा. तुम्ही त्या पूर्वी पुन्हां आलात तर सर्वच डाव फसेल व एक कवडी सुद्धा मिळावयाची नाही."

धर्मराजचे ते वाक्य पूर्ण होताच राजेशने दिवा मोठा केला. त्या उजेडात सीताराम व राजेशला पाहून धर्मराजला 'सळो की पळो' झाले.

त्याच वेळी सरलाने बैठकीत पाऊल टाकले व म्हणाली-"बाबा, पाहिलेत ना? तुम्ही या लबाडाला सदाचरणी व आपल्या जातीचा सांगून डोक्यावर चढविले होते. त्याची ही लबाडी राजेशने उघडकीला आणली नसती तर आपले जे हाल झाले असते ते त्या परमेश्वरालाच माहीत!"

सीताराम धर्मराजकडे एकदां करड्या नजरेने पाहून म्हणाला–"तू माझ्या डोळ्या समोरून आतांच्या आतां दूर झाला नाहीस, तर मी पोलीस शिपायांना बोलवून तुला अटक करवीन."

धर्मराजने लगेच तेथून पाऊल काढले.

त्यानंतर सीतारामने विचार केला की राजेश परकी जातीचा असला तरी सदाचरणी आहे. म्हणून त्याने स्वखुशीने सरलाचे लग्न त्याच्याशी करून दिले.

स्त्रीला जे पाहिजे

शारदा एक विधवा बाई होती. ती चिक्कू व लोभीपण होती. तिचा मुलगा सदाशिव. त्याचे नुकतेच लग्न झाले होते. या लग्नात तिने वधूपक्षाकडून इतका हुंडा घेतला की व्याह्यांचे दिवाळंच निघालं. रीतीप्रमाणे सदाशिवाच्या सासऱ्याने मुलीला व जांवयाला दिवाळसणासाठी बोलाविले.

आणखी दोन दिवसांनी सदाशिव सासुरवाडी निघणार होता. तेव्हां शारदाने सदाशिवला बाजूला बोलावून काही समजावून सांगितले. म्हणाली–"बाळा! तू पहिल्यानेच सासुरवाडी जातो आहेस. सासऱ्याला सोन्याची अंगठी करून द्यायला सांग, बरं का? तू नवा जावई आहेस ना? सासरा तू मागशील ते देईल!"

सदाशिवला ते आवडले नाही. चिडून म्हणाला–"आई, लग्नात त्यांनी अंगाबाहेर खर्च केला आणि डोक्यावर कर्ज करून घेतलं असेल. तेव्हां आणखी अंगठी मागून त्यांना संकटात टाकू म्हणतेस?"

"बाळा, तुझ्या हातात अंगठी असावी-असे मला वाटते. आईची इच्छा मुलानेच पुरी करायची असते. बायकोची इच्छा अशीच पतीने पुरी करावी." आई म्हणाली.

सदाशिवने भांडण वाढविले नाही. तो दिवाळसणासाठी बायकोला घेऊन सासुरवाडी गेला. दिवाळसण संपल्यावर दोन-तीन दिवस राहून बायकोबरोबर घरी परतला.

आपल्या मुलाच्या बोटात सोन्याची एक मोठी अंगठी पाहून शारदाला परमानंद झाला. तिने ती अंगठी तिला फार आवडल्याचे पण सांगितले.

आणखी काही दिवसांनी शारदा मुलाला हाक मारून म्हणाली–"बाळा, मी वर

माळ्यावर पेटीत हजार रुपये ठेवले होते. ते आता दिसत नाहीत! तू घेतले होतेस का? कसे गेले? कोणी नेले?"

"होय आई, मी सासुरवाडी जाते वेळी ते रुपये घेऊन गेलो होतो. मी तुला नव्हते का सांगितले की माझ्या सासऱ्याच्या डोक्यावर कर्जाचे केवढे मोठे ओझे झाले आहे म्हणून? तुला माझ्या बोटात अंगठी पहायला हवी होती. तुला हवं होतं तेच नाही का झाले? सासऱ्याला डोके वर काढायला जागा नव्हती. म्हणून तुझी इच्छा पुरी करण्यासाठीच तर मी तुझ्या पैशाने ही अंगठी करवून घेतली." सदाशिव शांतपणे म्हणाला.

शारदाने चकित होऊन विचारले– "म्हणजे तू माझेच पैसे खर्च करून अंगठी करविली का? माझे पैसे घेऊन अंगठी करायची गोष्ट तुझ्या मनात आलीच कशी?"

"आई, तूच नव्हतं का मला सांगितलंस की आईची इच्छा पुरी करणे मुलाचे आद्य कर्त्तव्य आहे म्हणून?" सदाशिवने निःसंकोचपणे विचारले.

"ठीक, मी मानते की तू माझ्या इच्छे प्रमाणेच हे केलेस. आतां ही अंगठी विकून माझे रुपये मला परत आणून दे!" सरला म्हणाली.

"आई, तुला असे वाटलं का की ती अंगठी अजून माझ्याजवळ आहे म्हणून? तुझ्या सुनेनं रेशमी शालू साठी हट्ट केला. म्हणून मी अंगठी विकली व एक चांगला जरीचा काठपदरी शालू बायकोसाठी विकत घेतला." सदाशिव म्हणाला.

"अरे, तू हे काय रे केलेस? तुझ्या बायकोची हौस तू माझ्या पैशाने कां पुरविलीस?" असे म्हणत ती दोन्ही हातांनी आपलं कपाळ बडवू लागली.

"आई, तूच तर सांगितलं होतंस की बायकोची इच्छा पुरी करणे पतीचे कर्त्तव्य असते म्हणून?" सदाशिवने आईला उलट प्रश्न विचारला. त्याचे उत्तर काय द्यायचे बराच वेळ शारदाला विचार करूनही सुचले नाही.

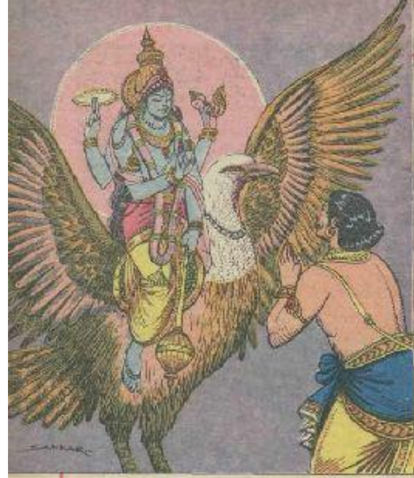

पतीने दिलेल्या शापामुळे लक्ष्मी घोडी झाली होती. त्या पतीपासूनच तिला एक मुलगा झाला आणि शापमुक्ती मिळाल्यावर पतीबरोबर वैकुंठलोकी निघतांना तिने आपल्या मुलाला नदी-काठच्या अरण्यात सोडले. त्यानंतर थोड्या वेळाने चंपक नावाचा एक विद्याधर आपल्या मदालसा नावाच्या पत्नीबरोबर विमानात तेथे आला. त्याने अत्यंत तेजस्वी अशा त्या मुलाला पाहिले. तो विमानातून उतरला आणि त्याने त्या मुलाला उचलून मदालसेला दिले. मदालसेने अत्यंत आनंदाने व प्रेमाने त्या मुलाला पोटाशी धरले व पतीला विचारले–"कोणाचा बरे असावा हा मुलगा? तुम्हांला कसा काय मिळाला? कोणी याला जन्मतांच या अरण्यात एकटा सोडून दिले?"

"कोणाचा मुलगा आहे, न कळे? इंद्राची परवानगी घेऊन त्याने होकार दिल्यावर याला वाढवू या." असे मदालसेला सांगून चंपक इंद्राकडे गेला.

त्याने इंद्राला, त्या मुलाला दाखविले व म्हणाला–"हा मुलगा, कोण कोणाचा हे मला माहीत नाही. तमसा नदीच्या काठावर सांपडला. कोणीतरी याला जन्मताच नदीकाठी ठेवून निघून गेलेली दिसते आहे. आपण परवानगी दिलीत तर याला घरी घेऊन जाऊन याचे लालन पालन करावे, म्हणतो."

इंद्र चंपकला म्हणाला–"हा मुलगा अश्वरूपात असलेल्या लक्ष्मीनारायणांचा मुलगा आहे. ह्याचे नाव हैहय आहे. ययातीचा मुलगा तुर्वसु याला दत्तक देण्यासाठी विष्णूच्या पोटी हा मुलगा शिशुरूपे जन्मला आहे. म्हणून तू या मुलाला तो जेथे मिळाला तेथेच सोडून ये. विष्णूच्या प्रेरणेने तुर्वसु लवकरच तेथे जाईल. या मुलाचे नाव एकवीर पडेल."

इंद्राच्या सूचनेप्रमाणे चंपक त्या मुलाला परत, तो जेथे मिळाला होता तेथे पोचवून निघून गेला.

मध्यंतरी भगवान विष्णू ययातीचा मुलगा तुर्वसूला दर्शन देता झाला. थोर ऋषीमुनींनासुद्धा दुर्लभ अशा विष्णूचे दर्शन झाल्याने स्वतःला भाग्यवान मानून तुर्वसू विष्णूचे स्तोत्र गाऊ लागला.

विष्णूने त्याला विचारले–"तुला काय पाहिजे ते मागून घे!"

तुर्वसु म्हणाला–"मला एक पुत्र देण्याची कृपा करावी!"

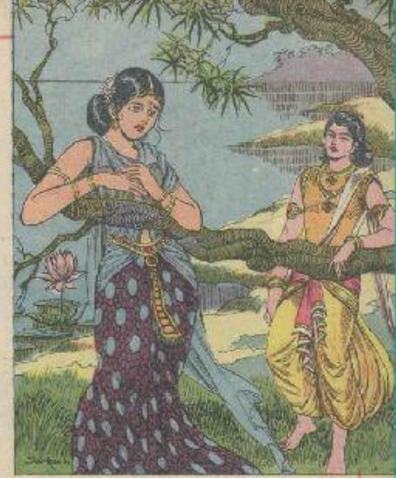
"तुझ्यासाठी लक्ष्मीच्या पोटी माझा एक मुलगा जन्मला आहे. तो शिशुरूपे तमसा व कालिंदी नद्यांच्या संगमस्थानी आहे. तू लगेच जाऊन त्याचा स्वीकार कर." विष्णू म्हणाला.

तुर्वसूला परमानंद झाला. विष्णूने सुचविलेल्या स्थानी तो गेला. तेथे त्याला पायाचा अंगठा तोंडात घालून खेळत पडलेला मुलगा दिसला. त्याचे सौंदर्य पाहून तुर्वसूने त्याला उचलून घेतले व म्हणाला–"बाळा, मी घोर तपश्चर्या केली तेव्हां विष्णूने अनुग्रह करून तुला जन्म दिला व मला माझा पुत्र म्हणून स्वीकारण्यास आज्ञा केली. तू माझा वंशवृक्ष वाढव!" असे म्हणत तुर्वसू मुलाला घेऊन राजधानीत गेला.

राजवाड्यात आनंदीआनंद झाला. तुर्वसूने त्या मुलाला आपल्या राणीच्या हातात देत त्याचा जन्मवृत्तांत सांगितला. मुलाचे नाव एकवीर ठेवण्यात आले. तो चंद्रकलेसारखा नित्य वाढत गेला. सहा महिन्याचा झाल्यावर त्याचा अन्नप्राशन संस्कार करण्यात आला आणि तीन वर्षांचा झाल्यावर त्याचे जावळ करण्यात आले. अकराव्या वर्षी त्याचा उपनयन संस्कार झाला. त्यानंतर गुरुगृही राहून त्याने वेदाध्ययन केले वधनुर्विद्या शिकून घेतली.

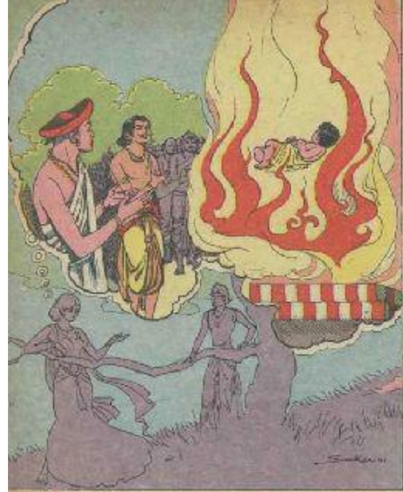
वयात आल्यावर तुर्वसूने मुलाचा राज्याभिषेक केला आणि स्वतः सपत्नीक वानप्रस्थाश्रमात प्रवेश केला. तेथे पार्वतीचे स्मरण करून दोघं तपश्चर्या करू लागली. कालक्रमाने दोघांनी वैकुंठलोकी प्रस्थान केले. ते कळल्यावर एकवीरने आपल्या मातापित्यांची अन्त्येष्ठीक्रिया वगैरे केली. त्याची प्रजा सुखी होती.

एकदा एकवीर आपल्या कुटुंबियांसमवेत गंगा काठी गेला. तेथे ऋषी मुनींचे सुंदर आश्रम पाहून व तेथील शांत वातावरणात पक्ष्यांचा मनोहर कलरव ऐकून त्याच्या मनाचे समाधान झाले. तो एका गंगेच्या काठी फिरत असतां त्याला एका जागी एक स्त्री एकटीच चिंतामग्न स्थितीत बसलेली दिसली. ती नदीतील शतदल कमळाच्या दक्षिणेकडे बसलेली होती. ती स्त्री अत्यंत रूपवती होती. परंतु चिंदामग्न स्थितीत बसलेली होती.

तिला पाहून एकवीरने विचारले–"कोण हो तुम्ही? फार चिंतित दिसतां आहां? तुम्ही मानवी आहांत की देवी? तुमचे नाव काय? तुम्ही आपल्या दुःखाचे कारण सांगू शकलांत तर मी ते दूर करण्यांचा यत्न करून पाहीन. तुमच्या दुःखाचे कारण मानव, दानव किंवा देव कोणी ही असो, मी त्याचे परिपत्य करून आपले दुःख दूर करीन."

तेव्हां ती स्त्री म्हणाली–"संकट आल्याशिवाय का कोणी दुःखी होईल? एका देशाच्या राजाचे नाव रम्य आहे. तो एक थोर पुण्यात्मा आहे. त्याच्या राणीचे नाव रुक्मरेखा आहे. त्यांना मूलबाळ नव्हते.

राणी पतीला म्हणाली–'ज्या स्त्रीला मूलबाळ नाही, तिचे जिणे व्यर्थ होय!' राणी म्हणाली ते ऐकून राजाने ब्राह्मणांना बोलावून पुत्रेष्टी यज्ञ आरंभिला. यज्ञ-कुंडातून सोन्याच्या बाहुलीसारखी एक मुलगी जन्मली. त्या मुलीला दाखवून होता म्हणाला–"ही मुलगी एकावलीसारखी (सोन्याचा एकसर असावा तशी) अग्नीतून जन्मली आहे. तिचे नाव एकावली ठेवून तिला आपल्या पोटच्या संतती सारखी वाढव. विष्णूचा ह्याच रूपे तुझ्यावर अनुग्रह झाला आहे."

राजा रम्यला ते ऐकून परमानंद झाला. त्याने त्या मुलीला आपली राणी रुक्म-रेखाच्या हातात दिले. ती मुलगी जणुकाही तिच्याच पोटी जन्मल्यासारखा तिला आनंद झाला. ती मुलगी एखाद्या मुलासारखी राजवाड्यात लहानाची मोठी झाली. मी त्या रम्य राजाच्या प्रधानाची मुलगी आहे. माझे नाव यशोवती आहे. आम्ही दोघी एकाच वयाच्या आहोत. म्हणून राजाने मला तिची सखी म्हणून नित्य तिच्या बरोबर राहण्यास सांगितले आहे. आम्ही दोघी मिळून खेळत होतो आणि बरोबरच खातपीत होतो. राजकन्येला कमळे फार आवडतात. म्हणून ती मला व आमच्या इतर मैत्रिणींना बरोबर घेऊन गंगेच्या काठी कमलवनात हिंडायला येई. मी राजकन्येला अनेक प्रकारे समजावून सांगे की इतक्या दूर आपण स्त्रियांनी हिंडणे बरोबर नाही. परंतु ती माझ्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष करी. मी ती गोष्ट महाराजांच्या कानावरसुद्धा घातली. तेव्हा रम्य राजाने आपल्या राजधानीतच मोठमोठी सरोवरे करवून त्यात कमळे लावली. आणि मुलीला समजावून सांगितले की मुली, 'तुला कमळे असलेल्या पाण्यातच क्रीडा करावयाची असेल तर तू आपल्या राज्यातल्या या सरोवरात क्रीडा कर. परंतु तू राजवाड्या-बाहेर किंवा राजधानीच्या बाहेर कोठेही जातां कामा नये."

परंतु राजकन्येने दूर गंगेकाठी विहार करणे सोडले नाही. म्हणून राजाने राज-कन्येच्या रक्षणार्थं सशस्त्र सैनिकांना नेमले. ती मला व इतर सखींना बरोबर घेऊन गंगाकाठी दररोज हिंडत राहिली. एके दिवशी आम्ही सर्व नित्याप्रमाणे या प्रदेशात आलो. आमच्या आधी रती अप्सरांना बरोबर घेऊन येथे आली होती. आणि जलक्रीडा करीत होती. माझी मैत्रीण त्यांच्या बरोबर जलक्रीडेत मग्न झाली.

इतक्यात कालकेतू नावाचा राक्षस सैन्यासह तेथे आला. तो माझी सखी एकावली हिच्या जवळ तिला पळवून नेण्याच्या हेतूने आला. त्याला पाहून मी मोठ्याने ओरडले–"राक्षस येतो आहे!" माझ्या मैत्रिणीने मागे वळून पाहिलेमात्र आणि ती राक्षसाला पाहून पळू लागली आणि आम्हां सखींमध्ये मिसळून दिसेनाशी झाली. कालकेतू राक्षसाने आमच्या रक्षणार्थ जे सैनिक आले होते त्यांना आपल्या गदेने ठार केले. माझी मैत्रीण घाबरून जाऊन रडू लागली. मी राक्षसाचे पाय धरून पुष्कळ विनवण्या केल्या–"तू मला घेऊन जा, माझ्या मैत्रिणीला सोड!" परंतु त्याने माझ्या बोलण्याकडे लक्षच दिले नाही आणि राजकन्येला घेऊन पळून गेला. मी रडत रडत त्याच्या पाठोपाठ गेले. मला पाहून एकावलीला हायसे वाटले. ती मला मिठी मारून रडू लागली. तेव्हां कालकेतू आपली राजधानी दाखवून म्हणाला–"माझी

राजधानी इंद्राच्या अमरावतीपेक्षा कोणत्याही तऱ्हेने कमी नाही. तू आपल्या सखीला धीर दे. मी तिचा दास होऊन आनंदाने तिची सेवा करीन." या शब्दात मला समजावून सांगून त्याने मला सुद्धा रथात बसवून घेतले आणि आपल्या राजधानीच्या दिशेने निघाला. तेथे त्याने एका संगमरमरी दगडाच्या महालात आमची राहण्याची व्यवस्था केली. त्याने त्या महालाच्या चारीबाजूला सशस्त्र राक्षसांचा पाहारा ठेवला.

कालकेतू दुसऱ्या दिवशी आमच्या महालात आला व मला म्हणाला—"तू काय वाटेल ते करून आपल्या सखीला माझ्याशी लग्नाला मान्य व्हायला सांग. तिला सांग की ती माझ्या राज्याची अधिकारिणी होईल. मी तिचा एक दास म्हणून राहीन आणि तिच्या प्रत्येक आज्ञेचे पालन करीन."

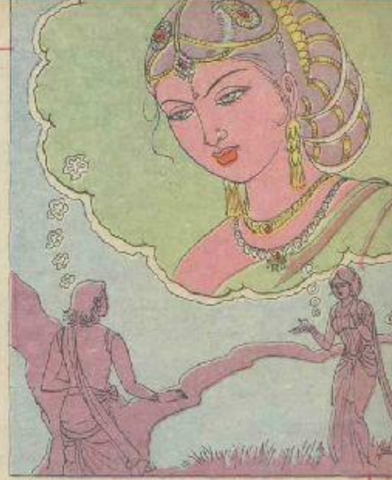
मी त्याला साफ सांगून टाकले—"तुझ्या इच्छेप्रमाणे करणे मला शक्य नाही. म्हणून तूच तिचे मन वळवण्याचा यत्न करून पहा." तेव्हां तो माझ्या सखीला म्हणाला—"मी तुझा दास आहे. माझ्यावर अनुग्रह कर. तुझे हे यौवन शाश्वत नाही, हे देखील लक्षात असू दे!"

माझी सखी त्याला म्हणाली—"माझ्या वडिलांनी एका राजकुमाराशी माझा विवाह करून द्यायचे योजले आहे. मी हैहय नावाच्या राजकुमाराला मनाने वरले आहे. तेव्हां मी आणखी कोणाशी विवाह कशी काय करणार? मुलींनी मातापिता ठरवितील त्या मुलांशीच विवाह करावयाचा असतो. त्या स्वतंत्र नसतात."

"तरी दुष्ट राक्षस आपला हट्ट सोडायला तयार नव्हता. त्याची राजधानी पाताळात आहे व नगराच्या रक्षणार्थ राक्षस सैन्य रात्रंदिवस पाहारा देत आहे. तेथे कोणाला प्रवेश मिळणे शक्य नाही."

यशोवतीच्या तोंडी सर्व वृत्तांत ऐकून एकवीर म्हणाला—"राक्षसाने तुला व तुझ्या सखीला एका महालात नजरकैदेत ठेवले होते, तर तू बाहेर कशी काय आलीस? तू म्हणालीस की तुझ्या सखीने हैहयला मनाने वरले आहे. माझ्या शिवाय इतर कोणी हैहय नावाची व्यक्ती नाहीच. माझ्याशीच विवाह करून घेण्याच्या हेतूनेच का राजाने या मुलीला आपल्या पोटी जन्म दिला? निःसंकोच तू सर्व गोष्टी सांग. म्हणजे मी त्या राक्षसाचा वध करून तुझ्या सखीला सोडवीन. तेथपर्यंत जाण्याचा मार्ग तूच दाखव. राजकन्येचे अपहरण कालकेतू राक्षसाने केले आहे, ही गोष्ट राजाला माहीत आहे का? ते कळल्यावर तो तिला सोडविण्याचा यत्न करण्याचे सोडून स्वस्थ बसेल का? की तो असमर्थ आहे?"

यशोवती म्हणाली—"लहानपणी एका सिद्ध पुरुषाने मला एक मंत्र शिकविला होता. मी राक्षसांच्या राजधानीत असतां मला त्या मंत्राची आठवण झाली. मी सुटका मिळेल या हेतूने त्या मंत्राचा जप करून देवीला आळविले. तेव्हां देवीने लाल वस्त्र धारण करून स्वप्नांत दर्शन दिले व म्हणाली—'तू लगेच ऊठ आणि गंगेकाठी जा. तुला राक्षसाचे भय बाळगण्याची गरज नाही. तेथे माझा भक्त हैहय तुला भेटेल. तो तुला भेटल्यावर राक्षसाचा वध करील आणि एकावलीला सोडवील.

त्यानंतर तू त्यांचे लग्न करून दे.' असे सांगून देवी अंतर्धान पावली.

"मी स्वप्नातून जागी होऊन एकावलीला ते सर्व सांगितले. तिला फार आनंद झाला. अशा तऱ्हेनें मी त्या पराशक्तीच्या कृपेने येथे आले."

एकवीर म्हणाला—"लक्ष्मी माझी आई आहे. मीच तो हैहय. मला एकवीर म्हणूनही ओळखतात. तुझ्या सखीचे सौंदर्यवर्णन ऐकूनच माझे मन हरपले आहे. तू म्हणालीस की तिचे माझ्यावर प्रेम आहे, तेव्हांच मी तिचा दास झालो. तुझ्या ऋणातून मी कसा मुक्त होईन, मला कळत नाही. तुझ्या सखीजवळ कसे पोचावयाचे?" एकवीरने विचारले.

"राजा! मी आपल्याला एक मंत्र सांगते. त्या मंत्राच्या बळाने आपल्याला राक्षसाच्या राजधानीत निर्विघ्न प्रवेश मिळेल. आपण कालकेतू राक्षसाचा वध करून एकावलीला सोडवून घेऊन या." असे सांगून यशोवतीने एकवीरला 'त्रिलोक तिलक' नावाचा मंत्र शिकविला. त्या मंत्रबळाने एकवीर यशोवतीसहस सैन्य राक्षसाच्या राजधानीत दाखल झाला. दूतांकरवी राक्षसाला मोठे सैन्य राजधानीत आल्याचे कळले.

ते कळल्यावर कालकेतू संतापला. तो एकावलीला जाऊन म्हणाला—"हे पहा, सैन्य घेऊन येणारी व्यक्ती तुझे वडील असतील तर मी सामोरा जाऊन त्यांचे स्वागत करीन. कोणी दुसरा असेल तर तत्क्षण त्याचा वध करीन. कोण आहे तो, सांग!"

"मी तर तुझ्या कैदेत आहे. कोण आला आहे हे मला कसे कळणार? एवढे मात्र मी निश्चित सांगते की आलेली व्यक्ती माझे वडील नाहीत की भाऊ नाहीत. कोणी असो, पण ती शक्तिशाली व्यक्ती कां बरे येत असावी, मलाच कळत नाही." एकावली म्हणाली.

इतक्यात दूतांनी येऊन कालकेतूला युद्धाला तयार व्हायला सांगितले. कालकेतू रथात बसून युद्धाला निघाला. एकवीर घोड्यावर बसून कालकेतूशी युद्धाला तयार होऊन समोर आला. दोघांचे द्वंद्व सुरू झाले. लवकरच कालकेतू एकवीरच्या तलवारीचा वार लागल्याने धरातीर्थी पडला. त्याचे सैन्य सैरावैरां पळू लागले.

यशोवतीने एकावलीला भेटून ती शुभ-वार्ता कळविली. नंतर दोघी एकवीरच्या शिबिरात जाऊन त्याला भेटल्या. नंतर सर्व मिळून एकावलीच्या पित्याच्या राजधानीत गेले. तेथे एकावली व एकवीर यांचा विवाह थाटामाटाने पार पडला. एकवीरने सपत्नीक आपल्या राजधानीत जाऊन राज्यकारभार हाती घेतला.

एकवीरचा मुलगा कृतवीर्य झाला. कृतवीर्याच्या मुलाचे नाव कार्तवीर्य झाले. अशा तऱ्हेने हैहयवंशाची वृद्धी झाली.

पुरुषजातीची वैरीण

प्राचीन काळी विजय नामक राजाला रत्नावली नावाची मुलगी होती. ती लहान मुलगी होती तेव्हां तिची दाई तिला एक गोष्ट सांगे. ती गोष्ट अशी :

"एका जंगलात रानटी कबूतरांचे एक जोडपे रहात असे. पुष्कळ दिवसांनी त्यांना चार पिले झाली. एकदा जंगलाला आग लागली. पिलांना उडून जाता आले नाही, म्हणून ती आगीत होरपळून मेली. ते पाहून मादीला फार वाईट वाटले. पिलें मेली आतांमी तरी जिवंत कशाला राहू? आगीत उडी टाकून जीव देते.

"नरकबूतरसुद्धा जीव द्यायला निघाले परंतु वाटेत म्हणाले—"आत्महत्या करण्यात शहाणपण नाही. आपण जिवंत राहलो तर आपल्याला पुन्हां पिले होतील. आपणच जीव दिला तर पिलं होणेच शक्य नाही!"

"हे काय बोलणे झाले? तुला पिलं मेल्याचं थोडेसुद्धा दुःख वाटलं नाही पटत तू म्हणतोस ते!" असे सांगून मादी कबूतर एकटी आगात उडी टाकून मेली. म्हणून जगात वाटेल त्याच्यावर विश्वास करावा, पुरुषांवर कधी करू नये!"

ती गोष्ट ऐकल्यावर राजकन्येने दाईला विचारले—"मेलेल्या मादीचे काय झाले?"

दाई स्मित करून म्हणाली—"तीच मादी आमच्या महाराजांच्या वाड्यात राजकन्या म्हणून जन्मली." असे म्हणत तिने राज-कन्येच्या कपाळाचा मुका घेतला.

पुढे काही दिवसांनी ती दाई मरण पावली. कबूतरांच्या गोष्टीतले पुरुषांवर विश्वास करू नये हे तात्पर्य राजकुमारी विसरली नाही.

राजकन्या एकदां आपल्या वडिलांना म्हणाली—"बाबा! माझ्यासाठी राजोद्यानात

२५ वर्षांपूर्वीची चांदोबातील गोष्ट

एक कुटी बांधून द्या. तीत फक्त मी व माझ्या मैत्रिणी राहतील. आणखी उद्यानात कोणत्याही पुरुषाला प्रवेश मिळणार नाही यासाठी कडक पाहऱ्याची व्यवस्था करा."

"मुली, अग, हे कां? मी उद्यां परवांच तुझ्या स्वयंवराची तयारी करतो आहे." राजा म्हणाला.

"बाबा! या जन्मात तर नाहीच, सहस्र जन्म मिळाले तरी मी लग्न करणार नाही!" राजकन्या म्हणाली.

आणखी काही दिवस लोटले. दूर देशात राहणारा एक राजकुमार आणि मंत्र्याचा मुलगा त्या गावी आले. रत्नावलीच्या कुटीच्या चारीबाजूची फुलझाडे पाहून व त्यात थोडा वेळ विश्रांती घ्यायचे ठरवून त्या उद्यानात दोघे शिरले.

त्याच वेळी एक दाई तेथे ओरडत धांवत आली—"निघा बाहेर, या उद्यानात पुरुषांना प्रवेश करण्यास मनाई आहे. तुम्ही परदेशी दिसतां आहां. ही कुटी आमच्या राजकन्येची आहे. येथे कोणी पुरुष आला तर आमचे महाराज त्याला कडक शिक्षा करतील!"

"आम्ही तुझ्या राजकन्येला पळवून न्यायला का आलो आहो?" राजकुमाराने विचारले.

"आमच्या राजकन्येला पुरुषांची सावली सुद्धा खपत नाही, समजले? चालते व्हा, लवकर!" दाई म्हणाली.

तेव्हां दोघे बागेच्या बाहेर आले. राजकुमार म्हणाला—"मित्रा, माझे मन मला सांगते आहे की पुरुषजातीच्या ह्या वैरिणीशीच लग्न कर. त्यासाठी उपाय काय, सांग!"

"कदाचित ती कुरूप असेल! मी विचारपूस करतो!" मंत्र्याचा मुलगा म्हणाला.

त्यानंतर दोघे राजधानीत गेले आणि एका खाणावळीत उतरले. मंत्र्याच्या मुलाने खाणावळीच्या मालकिणीला विचारले—"आजी, तुमच्या देशाची राजकन्या पुरुषांची वैरीण आहे म्हणे! ती कुरूप असली पाहिजे?"

"नाही रे, बाबा! आमची राजकन्या रूपवती आहे!" खाणावळीची मालकीण म्हणाली

"मग पुरुषांचा एवढा द्वेष कां करते ती?" मंत्र्याच्या मुलाने विचारले.

"मुला, ते एक फार मोठे गुपित आहे! रत्नावली पूर्वजन्मी म्हणे, मादी कबूतर होती. पुष्कळ काळ लोटल्यावर तिला पिले झाली. तेव्हां अरण्यात आग लागली व त्यात सर्व पिले भस्म झाली. तेव्हां मादी व नर कबूतरांनी आत्महत्या करण्याचे ठरविले. परंतु ऐनवेळी म्हणे नर कोठेतरी पळून गेला. मादी आगीत जीव देऊन मरण पावली आणि आमच्या महाराजांच्या पोटी जन्मली." खाणावळीच्या मालकिणीने सर्व गुपित उघड सांगून टाकले.

"आजी, परंतु हे सर्व गुपित कसे कळले?" मंत्र्याच्या मुलाने विचारले.

"मुला, रत्नावलीला पूर्वजन्माची चांगली आठवण आहे!" मालकीण म्हणाली.

"अस्सं होय!" असे म्हणत मंत्र्याच्या मुलाने मनात एक युक्ती योजली.

दुसऱ्या दिवशी उजाडतांच दोघे खाणावळीच्या मालकिणीचा निरोप घेऊन निघाले. ते राजधानीच्या बाहेर गेले. तेथे वेष पालटून पुन्हां त्यांनी गावात प्रवेश केला. ते सरळ राजाच्या दरबारात गेले.

"कोण तुम्ही दोघे? कोठून आलात?" राजाने त्यांना विचारले.

मंत्र्याचा मुलगा म्हणाला—"महाराज, आम्ही दोघे नेपाळचे राहणारे आहो. हे माझे गुरुवर्य. इंद्रजाल विद्येत यांची बरोबरी जगात कोणाला करतां येणार नाही. हे जलस्तंभन, वायुस्तंभन, अग्निस्तंभन इत्यादि विद्यांचे प्रदर्शन करतील. वाळवंटांत दाट अरण्यांची सृष्टी हे करतात. वाळक्या खुंटांना फुले फळे आलेली दाखवूं शकतात. आपण यांच्या विद्येची परीक्षा करून पहावी!"

राजा म्हणाला—"ठीक, आम्ही या प्रदर्शनाची व्यवस्था उद्यानांतील कुटीसमोर करतो. राजकन्येलासुद्धा ते पाहतां येईल."